

HRVATSKA U SVIJETLU SVJETSKJE HISTORIJE I POLITIKE

DVANAEST ESEJA

NAPISAO:

DR. MILAN ŠUFFLAY

PRETISAK

ZAGREB 1928.

HRVATSKA U SVIJETLU
SVJETSKJE HISTORIJE I
POLITIKE

DVANAEST ESEJA

NAPISAO:

DR. MILAN ŠUFFLAY

PRETISAK

ZAGREB 1928.

Sadržaj

	Str.
Predgovor	3
1. Civilizacija Zapada i Istoka: Britansko carstvo (1926.) . .	5
2. Eurazijski dvoživac: Ruska sfiga (1926.)	11
3. Tragedija mira: Knjiga Gugliemo Ferrero-a (1923.) . . .	15
4. Ratna krivnja: Zločin u Sarajevu (1926.)	17
5. Stranke i vodeći muževi Irske (1923.)	20
6. Postanak američke nacije (1923.)	24
7. Radić, Bethlen i Mussolini (1924.)	26
8. Hrvatska krv i zemlja (1925.)	30
9. Značajke Hrvatske nacije (1923.)	37
10. »Penši« hrvatskog jezika (1928.)	42
11. Cincarska krv (1927.)	48
12. U prodornoj zoni pravoslavlja na Jadranu (1928.)	52

Sredgovor

Svi ti eseji, osim sedmog, koji govori o Stjepanu Radiću, pisani su povodom osvanuća kakove važnije knjige na svjetskom ili domaćem književnom tržištu. Svi su izašli u razdoblju od 1923. do 1928. u raznim zagrebačkim novinama, što je kod svakoga pri koncu točno naznačeno. Neki izašli su pod punim imenom, neki pod šifrom. Članci iz god. 1923. objavljeni su za vrijeme Radićeva boravka u Londonu.

Tko pročitava sve te, na oko nesuvisle eseje, vidjet će, da im sadržaj potpuno opravdava zajednički naslov, pod kojim sada ponovno izlaze. U sedmom eseju ilustrirano je još prije četiri godine pravaško gledište na ličnost Stjepana Radića, koji je već tada označen kao svjetska veličina. U svom genijalnom poletu on je znao preskočiti ponor dvaju svijetova. Nu zatrpati nije ga mogao ni On. Radi toga stigla ga je mučenička smrt. Stranka prava predstavlja baštinske jedinice Hrvatskoga Naroda. A taj narod, na izrazitoj granici sredozemnog Istoka i Zapada, po svojoj je povijesti, kulturi i religiji bedem Zapadne civilizacije. Članci ovi dokaz su znanstveni, da to treba da i ostane. A to je bila i zadnja volja Radićeva.

U Zagrebu, dne 1. rujna 1928.

Uvodni pripomenak

Od prvog i jedinog izdanja knjige HRVATSKA U SVIJETLU SVJETSKE HISTORIJE I POLITIKE, autora Dr. Milana pl. Šufflay prošlo je više od 70 godina. Ovu knjigu eseja izdao je autor u vrlo maloj nakladi i danas predstavlja pravu bibliofilsku rijetkost.

Dvanaest eseja objavljenih u toj knjizi (1928. godine) predstavlja po ocjeni mnogih istaknutih kritičara hrvatske književnosti a i mnogih povjesnika (jer eseji obrađuju u prvom redu povijesnu tematiku) biser hrvatske esejistike.

Želeći približiti to davno zaboravljeno djelo širem krugu hrvatskih čitatelja, odlučio sam se na pretisak (reprint) knjige koju imam u obiteljskoj ostavštini. Kvaliteta tiska ovisila je o stanju knjige koju sam imao u vlastitoj knjižnici. Zanimljivo je spomenuti da te knjige nema gotovo niti jedna knjižnica u Hrvatskoj. Za to se pobrinula kraljevska jugoslavenska policija nakon što je uvedena 6. siječanjaska diktatura 1929., a posebice nakon što je po nalogu beogradskog Dvora, a posredstvom zagrebačke policije mučki ubijen autor jedan od najvećih hrvatskih znanstvenika svjetskog glasa - dr. Milan pl. Šufflay. Bilo je to kasno na večer 18. veljače 1931. godine.

Misli i poruke koje je Šufflay uputio čitateljima bile su preopasne za budućnost umjetno i nasilno skalupljene državne tvorevine zvana Kraljevina SHS.

Zagreb, u srpnju 1999.

Darko Sagrak

CIVILIZACIJA ZAPADA I ISTOKA

Britansko carstvo

Djelo Sir Valentine Chirol-a o Indiji

Godine 1912. izdao je Homer Lea senzacionalno djelo »Dan Saksonca« (»The Day of the Saxon«), koje se može smatrati Novim Zavjetom britanske svjetske politike. U tom djelu, medju inim savjetima, kako da se zaštiti skerletna nit, koju je oko svijeta potegao Brit, sadržana su dva temeljna aksioma. Prvi je taj, da sve, što se zbiva bilo gdje na kugli zemaljskoj, izravno utječe na Veliku Britaniju. Drugi je taj, da bi gubitak Indije, iza gubitka britanskog otočja, bio najveći udarac za Carstvo.

Ovi pogledi na bit Britanske imperije općenito su danas prihvaćeni na Zapadu. --- U posve svježoj knjizi Amerikanca John Bakeless-a, koji istražuje uzroke i povode novom ratu (The Origin of the Next War, Newyork 1926., 318. str.), čita se na pr. ovo: »Potegne li se crta iz Londona niz Temzu, preko Kanala, mimo biskajskog zatona, preko Gibraltarskog tjesna u Sredozemlje prolazeći Maltom, pa izmedju rubova Sueza uzduž Crvenoga mora u Adenski zaliv i dalje kroz indijski ocean do Bombaya i Kalkute i produži li se ta crta za nekoliko stotina milja kroz Bengalski zaliv i Malačko tjesno do Singaporea, dobiva se točan obris hrptenice britanskog carstva. Prosiječe li se ta crta na bilo kojoj točki istočno od Indije, uskoleban je imperijalni Britanac. Bude li ona presječena na bilo kojoj tački zapadno od Indije i ostane li presječenom, najveće carstvo svih vijekova pogiba kao krepka žaba, kojoj je pregrižena srž hrptenice.«

Britanski otoci i Indija dva su temeljna stupa imperijalne zgrade. Ali svaki od njih, ujedno predstavlja osovinu zasebnoga svijeta. Engleska dinamički je čvor zapadne, Indija istočne civilizacije. I ta dva svijeta gledaju se preko ponora.

MATERIJALNA I DUŠEVNA KULTURA, INTELEKT I INTUICIJA.
 — ENGLISKI ŠTRAJK KAO ZAVOR ZA ELAN PREMA ŽELJEZU.
 — INDIVIDUUM I DOM. — OTPOR ISTOKA PROTI STROJE-
 VIMA.

Englezi su čist i moćan eksponeat bijele rase. Bijela rasa rob je intelekta. Intelekt dresiran je na materiju i prodire u njene tajne. Podjarmjuje materiju. Gradi iz nje strojeve i dinamit. Nezavisno od Istoka, mahnitom brzinom, podigao je bijelac tehniku do čudesnih visina. U službi mašina, gotovo je napustio jedinu pravu industriju, obradjivanje polja. Oholo gleda on na Istok, na zemlje gdje postoji starinska tehnika. Ne vidi ondje nego preslicu i starinski plug, koje valja nadomjestiti strojem. Da tamo postoji sklad između ljudske kulture i ljudske nature, da tamo nema jaza između religije i znanosti to njega nije briga. Zapad posve je zaboravio da od nepoznatih vremena stari i gusti Istok daje čovječanstvu jedine njegove prave vodje. Nikada nije spoznao, da je, usprkos svojoj materijalnoj kulturi, jer bez ljubavi k bližnjemu i gluh za oprostjenje, još više tisuća godina iza nauke Kristove.

I zato je doživio svjetski rat, zapravo rat bijele rase. I zato doživljuje gigantski štrajk. Od težine silno umnoženih željezničarskih grdosija, mašinskih organa, povrijedjena je klica bijele rase. Ta klica nije, etički, dospjela da se prilagodi odviše naglom napretku tehničke kulture. Engleski štrajk, koji potresa temeljima najsnažnijeg čvora bijele rase, materom-zemljom najvećeg carstva svih vijekova, izgleda kao jedan od elementarnih zavora, kojim ljudska klica hoće da regulira prebujni polet bijeloga mozga, od agrikulture, prema kulturi željeza.

U bijelcu gleda Istok surova barbara. Za istočnjaka materijalna civilizacija, kojom se mi toliko ponosimo, nije uopće civilizacija. Ona nije ništa pridonesla etičkoj vrijednosti čovječanstva. Pravda i sreća vrijede više od poznavanja prirodnih sila. Za istočnjaka nema bogatstva i moći osim onih duše, nema druge veličine osim svetosti, druge veze za čovječanstvo osim ljubavi. Za zapadnjaka socijalnu jedinicu sačinjava individuum, njegovim nastojanjem pokreće egoizam. Istočnjaku je socijalna jedinica njegov dom, životni princip mu je samozataja, požrtvovnost za dobro općine. Za osobne ciljeve bori se zapadnjak; za neosobne istočnjak, za ciljeve rase, ciljeve vasiljene, čijim dijelom se osjeća i u koju će utonuti. Jedan nastoji djelovati, drugi biti; jedan teži za znanošću i vlašću, drugi za mudrošću i unutarnjim mirom. Ni sama smrt nije istoč-

njaku ništa strašno. U danima poplave i gladi nema rase na svijetu, čiji bi članovi većma stoički umirali od Hindua i Kitajaca.

U opreci između materije i duha, između uskoga intelekta i gromadne intuicije, između mozga i jajeta postoji onaj jaz između Zapada i Istoka, što ga je u svojoj baladi (The Ballad of West), bez spoznaje najdubljih uzroka fiksirao veliki dočaratelj Indije Rudyard Kipling riječima:

Oh, East is East, and West is West
and never the twain shall meet...

Od Zapada vidi Istok samo mašine i bombe, te strahovite bojne organe, što su izrasli na bijelom tijelu čudesne nemani. I protiv te strašne tehničke kulture, koja mu razara dom, unosi rat, buni ga u meditacijama o vječnim istinama, ustaje Istok na obranu svoje stare civilizacije. Ne ustaje oružjem u ruci, već nenasilnim otporom (non-resistance, non-violence), bojkotom konstitucije i svih zapadnjačkih novotarija. sabotажom mašinske industrije, naglašivanjem rukotvorstva, uskratom svakog dodira sa zapadnjaštvom. Mohandas Karamčand Gandhi, nazivan od milijuna svojih indijskih pristaša »Mahatma« ili »Velika Duša«, bio je eksponenat toga silnoga pokreta, kojemu se je javio tumačem za Zapad odlični francuski pacifista, pobornik ideje, da valja srušiti sve ograde nacionalizma. učenik Tolstojev, slavni pisac Romain Rolland (Mahatma Gandhi, Paris, 1924.).

II.

MAHATMA GANDHI I GOSPODJA SARODŽINI NAIDU. DVOŽIVCI ENGLJSKE I INDIJSKE KULTURE.

Evo Gandhijeva portreta po Rollandu: »Tamne, mirne oči. Onizak slabunjav čovjek s finim licem. Nosi bijel turban. Odjeven je u grubo bijelo platno, bosonog. Živi o riži i voću, pije samo vodu, spava u veži, spava malo i radi neprestano. Ništa na njemu nije napadno osim velike strpljivosti i velike ljubavi. Pearson, kad ga je vidio god. 1913. u Južnoj Africi, sjetio se na Franju Asiškoga. Gandhi je nevin kao dijete, blag i učtiv prema protivnicima, besprikrone iskrenosti. Ne voli mnoštva, ne trpi mobokracije, nediscipliniranih rulja. Dobro se čuti tek u manjini, sretan je u samoći, gdje sluša tihi i slab glas, koji ga vodi. Takav je taj čovjek, koji je nadahnuo 300 milijuna ljudi, potresao britanskim carstvom i inaugurirao najsnažniji pokret u ljudskoj politici od nekih dvije tisuće godina«.

Gandhi je rođen g. 1869. u Porbandaru. Djed i otac njegov bili su prvi ministri poluzavisne državine. Odrastao je u blagostanju. U djetinjoj dobi upoznao je svete knjige, ali sanskrita nije učio. Vede i Upanišade poznaje tek iz prijevoda. Studirao je (1888. do 1891.) u Londonu, i vrativ se u Indiju postao je odvjetnikom.

Istakao se kao agitator u Južnoj Africi (1893.—1914.). Onamo se je naime, poglavito u Natal, u g. 1890.—1893. iselilo oko 150.000 indijskih urođenika, proti kojima se domala diglo ondjašnje bijelo pučanstvo. Njima u pomoć došao je Gandhi. Branio ih je pred sudovima u Pretoriji. Organizovao ih je, osnovao poljodjelsku koloniju kraj Durbanu po principima sličnim Tolstojevim, povukao narod iz gradova i industrijalnih poduzeća. Već ovdje propovijedao je on svoju nauku o »ne-otporu«, ne-nasilju. Za vrijeme burskog rata osnovao je Indijski Crveni Križ, za vrijeme pošasti (1906.) bolnicu. Bio je više puta utamničen, zlostavljan od svjetine, pače od vlastitih pristaša. Ali nakon 20 godina njegov rad je uspio. Indijski doseljenici dobili su punu slobodu.

Kad se je vratio u Indiju (1914.), započeo je njegov pokret za sprečavanje dodira sa zapadnjačkim životom, ujedno i rad u korist potlačene kaste parija. Kad je politika nekooperacije dobila silan mah odlučio je Gandhi (1922.) da započne s uskratom posluha britanskim oblastima. Poslao je pismo potkralju, lordu Readingu, u kojem mu javlja svoju novu politiku za naredni tjedan. I baš kad je pismo bilo predano, stigle su vijesti o krvavoj pobuni pučanstva u Chauria-Chaura. Ta se je revolta silno kosnula Gandhija. »Kad se bilo gdje u Indiji narod još laća sile, to on još nije dovoljno discipliniran za samoupravu« rekao je on. I u punoj svijesti odgovornosti za ovu revoltu, on se je sam izručio britanskim oblastima, pošao u tamnicu da okaje grijeh svog naroda i — svoj.

Početkom prošle godine pušten je Gandhi iz tamnice. U mjesecu februaru ove godine najavio je, da se privremeno povlači od indijske politike i da se posvećuje popularizaciji »harke« ili ručne preslice za pamuk. Tom gestom izrazio je on otpor Istoka proti strojevima Zapada.

Na njegovo mjesto izabrao je indijski kongres za svog predsjednika gospodju Sarodžini Naidu. Ona je rođena godine 1879. u pretežito muslimanskom Hajderabadu, iz otmjene brahminske porodice Čatopadhya. Otac njezin postigao je čast doktora i velik je prijatelj engleske kulture. Njegova kćerka prva je prekinula s ukočenim brahminskim tradicijama. Ostavila je Indiju i pošla u svojoj mladosti na nauke u Englesku. Tu je doskora postala ljubimicom londonskih literarnih krugova. Pokazala je jak pjesnički talenat i izdala 2 sveska pjesama na engleskom jeziku, kojim savršeno vlada.

Vrativ se u Indiju nastupila je kao prosvjetiteljica indijskih, napose moslemskih žena. Nakon svoje udaje posvetila se je odgoju svojih sinova, a zatim je, zajedno s teosofkinjom gospodjom Annie Besant, odlučno pristala uz Gandhija, njegov pacifizam i njegovu borbu za ravnopravnost parija. Poput sjene pratila je posvuda Mahatmu. Na njegovim zborovima isticala je samo to, da politički razvoj Indije ne će imati potpune snage, dok milijuni nepismenih žena ne budu u njemu sudjelovali. Gospodja je Naidu produkt indijske i engleske kulture. Poznavajući temeljito obadvije, ona daje, baš kao i »guru« ili vodj Gandhi, prednost staroj kulturi i institucijama Indije.

III.

BRITISH RAJ I INDIJSKI SVARAJ. — ENGLSKE KASANDRE. — NAJVEĆE ČUDO ADMINISTRACIJE. — PREMA SEOSKOJ INDIJI.

Kad se je (1922.) pojavio Gandhijev pokret u punoj snazi, tresla se je britanska imperija od istočnog udara jednako, kao što se trese danas od zapadnoga, od generalnog štrajka. British Raj (čitaj radž), britanska vlast u Indiji, došla je u sukob sa Svaradžima, indijskim autonomašima. Svjetski rat, donesav onamo krilatice o samoodredjenju, rastepao je i legendu o nepobjedivosti bijelog čovjeka. Prhnuo je šapat kroz bazare smeđih ljudi, da svemoćni bijelac, za svoj spas, treba njihove pomoći. A onda je došla pobjeda Kemalova nad jednom evropskom vlašću! Indijska inteligencija, kako to jasno pokazuje knjiga Takranath Das-a (*India in World Politics*, New York 1923.), došla je do pune svijesti o sudbonosnoj važnosti Indije po britansku imperiju. Ovo saznanje ona je okrenula proti engleskim vladodržcima, za samoodredjenje ili barem za iznudjenje punog selfgovernmenta. Nemogućim izgledalo je održanje Britanskog Radža. Sve gušće stale se u Engleskoj javljati Kasandre, proričući skori konac. Još koncem godine 1924. izašlo je djelo u Londonu pod naslovom »Izgubljeni dominij ili povijest engleske abdikacije u Indiji« (*The Lost Dominion, The Story of Englands Abdication in India*, by Al Carthill). Djelo ovo pisano je pseudonimno, poput Juniusovih listova.

U tri stoljeća, otkako se uveliko gradi imperiju, engleski su državotvorci počinili, i to tvrdoglavošću, tek jednu kardinalnu pogriješku, onu prema svojim američkim kolonijama, a današnjim Sjedinjenim Državama. Toga oni nijesu ponovili prema Indiji. Britanski Radž popustio je pritisku, i zato se je održao. Potkralj, lord Reading (1921.—1925.) spasio je Indiju za carstvo. Prema traženju Gandhija, dana je puna ravnopravnost Indijcima u Keniji i Južnoj Africi. Udo-

voljeno je zahtjevu za autonomnim odredjivanjem tarifa u Indiji. Popravljen je trgovina, pacificirana je sjeverozapadna granica Indije. Potkralju je uspjelo da odijeli Gandhiste, koji bojkotuju zapadne institucije, od varadžista, koji su napokon pristali na kooperaciju. Ovi sjede danas u zakonodavnoj skupštini, ulaze u komitete, pomalo primaju i državne službe. Radž i Svaradž snose se međusobno. Indija je, koncem 1925. prestala da bude Sinn Fein. Gublje se lagano prema Slobodnoj Državi.

Ovo najveće čudo administracije u povijesti čitavog svijeta opisuje knjiga, što je izašla u februaru ove godine, iz pera velikog engleskog stručnjaka za Aziju i direktora vanjske rubrike london-skog »Times-a«, Valentina Chirol-a (India, by Sir Valentine Chirol, London—New York 1926. 350 str.). Knjiga napisana je prije povlačenja Gandhijeva, ali nakon odlaska Readinga, kad je već bilo poznato imenovanje E. Wooda, člana Donje Kuće, bivšeg ministra poljoprivrede i unuka lorda Halifaxa, za novoga potkralja Indije na pet godina.

Pisac jasno spozna je, da je Indija agrikulturna zemlja i da nagla industrijalizacija nosi zlo i zemlji i britanskoj vlasti. »Imade dosta Indijaca i Engleza«, veli on, koji jasno vide da će Indija biti oborena ekonomskom plimom, ako se vlastodršci ne odupru svom snagom koja spava u zemljištu i u bezbrojnim milijunima, kojih odanost prema grudi, jednako duboka kao bilo kojeg seljaštva na svijetu još uvijek čeka pomoć proti dvostrukoj mori neznanja i siromaštva. Britanska vlast bila je pogibeljno uzdrmana, jer se seljaštvo Indije izgubilo dobru volju. Moralno i materijalno izbavljenje seoske Indije stavit će tu vlast na sigurnije temelje nego ikad prije«. Zato Chirol savjetuje, da se smanji, pače dokine porez na zemlju, da se snize visoki izdatci vojničke naravi i da se prave investicije u svrhu seoskog razvoja.

(Izašlo u »Obzoru« 1926., 9. svibnja).

A HISTORY OF RUSSIA

Eurazijski dvoživac u anglosaskom zrcalu

I.

**KORAK HISTORIJE. — SUKOB ISTOKA I ZAPADA. — RUSKA
SFINGA. — STOLJETNI STRAH ZAPADA. — RUSKA KNJI-
ŽEVNOST I ANGLOSASI.**

Ljudska historija nije sklop pripovijedaka. Nije ni nabrojanje ratova, ni razglabanje političkih zapletaja, ni zbirka ekonomskih i kulturnih eseja. Ona bi imala da prikaže organski rast Života na Zemlji u gigantske dimenzije, napose pako da prikaže, kako se je to nedavno izrazio H. G. Wells, »razvoj podsvijesnog ljudskog stada« (the development of the subconscious human herd).

Vijekovi historije nadvijaju se, jedni nad druge, u obliku spirale. Ljudska pokrivača Zemlje biva sve gušća, funkcionalna suvislost događaja sve izrazitija. Dinamički čvorovi rasa, koji su negda tvorili osamljene oaze, sapinju se u jedinstvenu, teluričku mrežu. Rimsko carstvo oko Sredozemlja bila je jedna takova, bijela oaza, gotovo nezavisna od savremene žute u Kitaju i od smeđe oaze u Indiji. Tada, u rimsko doba, na britanskim otocima i na poljanama Rusije »prestajao je svijet«. Gdje je tada prestajao, tamo stoje danas centri Istoka i Zapada, u koje se dijeli aktivna, stvaralačka ljudska krv Zemlje.

Između tih centara, jasno vidljivo za svakoga tko nije noj, postoji danas smrtna napetost. Sukob između embrionalne eurazijske Lige i potpuno formiranog anglo-američkog Bloka bit će, kako se čini, značajka 20. stoljeća.

U Rusiji zadugo je Zapad gledao sfingu. Mudraci Zapada tamo su otkrili čudesne mozaike poganskog mita, svetačkih legendi i savremenog znanja. Vidjeli su ondje divljaka i dijete kako sa Solomonovim prstenom zaboravi na ruci, sniva utopije, u ritmu trepaka

i mamurluku votke. Početkom 18. vijeka prorekao je veliki njemački filozof Leibnitz, da će iz Rusije doći azijski udarac, koji će slomiti tekovine Zapada. Onda, poput more, tištao je strah pred Rusijom taj Zapad. Taj strah postigao je svoj vrhunac nakon boljševičkog prevrata. Plastički opisao ga je dr. Ossendowski u svojoj knjizi »Sjena tmurnog Istoka«. »Ja jasno vidim«, veli taj poljski lovac na čudesne stvari, »ja jasno vidim pogibao koja prijeti kršćanskoj civilizaciji od Istoka, ne od pravog Istoka koji ustraje u svojim mističkim sanjama i aureoli veličanstva. Ja vidim pretnju Istoka u čijoj predstraži stupa rusko mnoštvo mongolskih mješanaca, praćeno rojevima malodušnih Azijata, koji gore od mržnje, demoralizovani su od sovjetskih diplomata krvavim zlatom, skinutim s umorenih, otrgnutim sa svetih slika i krstova«. »Ta strašna sjena, što dolazi s Istoka, javila se već više puta u povijesti čovječanstva. Vazda je bila tmurna kao jesenska noć, kao duša samoubojice«.

I taj stoljetni strah pred nepoznatim a neizbježivim rodio je, konačno, žudnju za upoznavanjem. Anglosasi stali su, u zadnje doba, pomno i intenzivno studirati rusku narodnu dušu. Engleski i američki časopisi donose, prije nego Prag i Zagreb, ocjene najnovijih ruskih knjiga. Prevedena su na engleski već djela svih velikih ruskih pisaca, od Lava Tolstoja i Turgenjeva do Aleksija Tolstoja, Aldanova i Krasnova. Djelo ovoga potonjega (»Od dvoglavog orla«) čak je dvaput prevedeno, prvi puta godine 1923., drugi puta ove godine. Nedavno izašao je i prikaz savremene ruske literature na engleskom jeziku od ruskoga emigranta kneza Mirskoga. On je ovih dana izdao i posebnu studiju o Puškinu (London—New York 1926. 268. str.). Omašnu, temeljitu i prekrasnu studiju o Čehovu napisao je prije tri godine. Englez William Gerardi. Kao tumač ruske književnosti Anglosasima, kako je to ovih dana zabilježila zagrebačka štampa, osobito uspješno djeluje naš zemljak, Slovenac Janko Lavrin, profesor na sveučilištu u Nothingamu.

II.

ENGLESKO DJELO O POVIJESTI RUSIJE. — OSEBUJNOSTI
RUSKE HISTORIJE: POMANJKANJE RUŠEVINA STARIJE
KULTURE, DUGOTRAJNA VOJNO-GRANIČARSKA ULOGA,
APSTRAKTNOST DRŽAVE. — EUROPEIZACIJA KNUTOM. —
RUSKA MUTACIJA.

Kraj ovakovih smjernica posve je naravno, da je napokon, izašla i »Povijest Rusije« na engleskom jeziku. Profesor ruskoga jezika na londonskom sveučilištu, Sir Bernard Pares (History of Russia, by Sir Bernard Pares, Professor of Russian in the University

of London; London—New-York 1926, XXIII 558 pp With eight Maps), učinio je za Engleze ono što je, pred četirj decenija, učinio Alfred Rambaud za Francuze.

Paresovo djelo potpuna je ruska povijest, počev od predhisto-rijskih podataka pa sve do prikaza boljševičke revolucije. Djelo je strogo naučno, iako je izostavljen učenjački aparat. Bazira na temeljitom poznavanju izvora i literature. Jednako kao i znameniti česki istraživač slovjenstkih strožitnosti, prof. Niederle, i Pares vidi u krajevima između Dnjepra, Visle i Karpata koljevku svih Slavena. Njemu su ruske poljane čak i pradomovina svih Indoevropljana, prava »vagina gentium«. Sa ruskim učenjakom prof. Ključarevskim on drži da je bit ruske historije »postepena kolonizacija golemih teritorija«.

Ruska povijest izgleda autoru posvema različita od one drugih evropskih naroda. Za tu razliku on navodi više razloga. Ponajprije, »govoreći u izrazima civilizacije, Rusija je zadnji kraj, najmanje evropski dio Evrope (talking in terms of civilization, Russia is the back end, the least European part of Europe). Drugdje izrasli su narodi na ruševinama koje ranije kulture, što samo o sebi znači odgoj. U Rusiji bilo je toga vrlo malo«. »S druge strane«, veli autor, »ruska historijau širokom je smislu većma vojnička nego ona drugih zemalja. Kako nema naravnih brana, velike vojske s Istoka tu su se gibale sa ženama i djecom, konjima i stadima, čak i sa stanovima. Svaki od ovakovih provalničkih naroda bio je vojska, istrgnuta iz svojih odnosa, držeći zemlju pravom mača, odlučna da se bije do kraja«. Iako je, uslijed dodira s Bizantom, postignut neki stepen više kulture, Rusija je do kraja 15. vijeka bila u stalnom ratu s Azijom, koja provaljuje u Evropu.

Stalno ratno stanje i manjak starorimskih utjecaja prouzročili su da se državne institucije nisu mogle srasti s narodom. One su jednostavno nasadjene na neorganizovanu i nediferenciranu narodnu masu. Prema ruskim kronikama, ruski Slovjeni poslali su, polovinom 9. vijeka, glasnike k normanskom Ruriku i pozvali ga da dodje vladati. Tako je počela ruska država. I kroz sve vijekove, veli Sir Bernard, ona je ostala »tudjom za ruski narod« (foreign to the Russian people). »Separacija vlade od naroda dala je u narodu zamah instinktivnoj anarhiji, koja se kadikad, kao i u najnovije vrijeme, znala izroditi u posvemašnje divljaštvo«.

Djelo Sir Bernardovo ne obuhvaća samo političku, diplomatsku i vojničku povijest Rusije, već i povijest njenih institucija, ekonomije, socijalnih klasa i sekta, koje su se odvojile od pravoslavnog tijela ruske crkve. Vrlo je lijepo prikazan postanak nevolništva.

koje se je u 18. vijeku izrodilo u pravo ropstvo i utuklo u mužiku zadnje zasade pravnog shvaćanja. Osobita je pomnija posvećena dobi Petra Velikoga, koji je svijesno započeo s europeizacijom. »Rusija imala je da bude europeizirana knutom, čime bi se postigao efekt tek kod tankog gornjeg sloja ruskoga društva« (Russia was to be Europeanized by the knout, a process which would only take effect on the thin upper stratum of the Russian community).

Iako Pares to nigdje izričito ne kaže, čitavo je njegovo djelo prožeto saznanjem, da u Rusiji drijema Istok, da je boljševički kaos mutacija eurazijskog dvoživca od carevine Petra Velikoga prema Istoku, preko Tolstoja prema Konfuciju i Budi, preko žita i čaja, na etotehničku razinu Kitaja i Indije.

(Izašlo u »Novostima« (Zagreb) 1926., 17. srpnja).

Tragedija mira

VJEEĆE TMURNIH: KEYNES, NITTI, FERRERO. — NAJAV-
LJENA KNJIGA LLOYD GEORGEA. — ISPUNJENA PRORO-
ČANSTVA FERREROVA. — PANDORINA KUTIJA VERSALJ-
SKOG UGOVORA. — MILIJUNI BAJUNETA U POTRAZI ZA
IDEJOM. — PROPOVIJED GLUHOMU: EVROPSKI KONTI-
NENAT U PANDŽAMA HALUCINACIJA.

Versaljskim mirom umotala se Europa u beznadnu tragediju. Prekinula je s monarhijama, a nije znala asimilirati prave principe demokracije. Otjerala je Ameriku u izolaciju. Uronila je u strahovit kaos i stupila u novu eru barbarstva.

Ti su zaključci sadržani u valjda najtmurnijoj knjizi, što je izašla poslije rata. Nije izašla u Njemačkoj, gdje je učenjak i knji-
ževnik, ukoliko ga imade, crn. zbijen, pesimističan, jašući vihor i
tuču. Autor njezin je slavni talijanski povjesničar Guglielmo Ferre-
ro. Zajedno s drugim talijanskim arhipesimistom i rušiteljem ver-
saljskog ugovora. Francescom Nittijem, engleska ga i američka
štampa stavlja po bok John Mavnard Keynesu, glasovitom autoru
«Ekonomskih posljedica mira», i od te trojice, s više ili manje bolnim
humorom, sastavlja »Vrhovno Vijeće Tmurnih«. The Grand High
Gloom. Napeto iščekuje se sada knjiga Lloyd Georgea, koja imade
ovih dana izaći u Londonu pod naslovom »Da li imade mira?« (Is it
Peace?), a u Americi istodobno, po svoj prilici pod naslovom »Kamo
idemo?« (Whers Are We Going?). Za izvjesno se drži, da će i ona
poduprijeti »zaključke« High Gloom-a, ali ujedno, napadajući nemi-
losrdno francusku politiku, dati i praktički putokaz za ublaženje
»tragedije mira«.

Pod naslovom »Tragedija Mira« (La Tragedia della Pace, da
Versailles alla Ruhr, Milano 1923.) izdao je Ferrero svoju najnoviju
knjigu. Ona sadržava kolekciju članaka, govora i glosa od kojih neki
sižu natrag čak u godinu 1919., a proriču strahovite dogodovštine.
Nekoliko od tih proročanstva doista su se već ispunila. Materijal
knjige djelomično je već otprije poznat europskoj i američkoj štam-
ni, nu imade i gradje, koja nikada prije nije ušla u tisak. Tu je publi-
kovan po prvi puta »Dnevnik mira«, što ga Ferrero vodi od primirja
od. 1918. Druga knjiga Ferrerova pod naslovom »Babilonski toranja«

(La Torre di Babele, Torino—Genoa 1923.) ponovno je izdanje tmurnog i profetičkog predavanja, što ga je autor održao prije tri godine u prisuću belgijskog kralja.

Iz obiju se knjiga vidi, da taj učenjak, osim snage zrenja u prošlost, imade i dar vidovitosti. U studenom 1921. dvije godine iza versaljskog mira, a skoro dvije godine prije ulaska Francuza u Ruhr, on je pisao ovo: »Franceska i Belgija prisiljene su da drže pod oružjem skoro milijun ljudi zato, što su razoružale Njemačku. To je onaj paradoks, koji davi Europu. Ja sam već pisao i opet ponavljam, jer ta jednostavna istina ključ je svekolikog sadašnjeg nereda: Versaljski ugovor učinio je od Njemačke zemlju pod saveznim protektoratom Italije, Engleske i Francuske. Umišljati sebi, da će se ova nacija, koja je još pred sedam godina bila vodeća sila svijeta, smiriti s time, da postane Maroko triju vlasti, koje su u neslozi, a svaka za sebe slabija od nje, to znači živjeti s glavom među oblacima. Njemačka će trpjeti taj protektorat tako dugo, dok tih milijun vojnika ugrožava njezine granice, ona će se pokoravati urlajući od bijesa. Ali kako dugo će Francuska zajedno s Belgijom biti u stanju da drži milijun vojnika pod oružjem?»

Već tada upotrijebio je Ferrero za Njemačku riječi, koje su danas u svačijim ustama: pasivnu resistenciju. On je tada rekao i ovo: »Uči u Njemačku bit će lako za francusku i belgijsku vojsku ali teško za nju bit će — odanle otići«.

Ferrero ne spada u mnoštvo onih, koji bezuvjetno vjeruju, da Francuska pod izlikom potraživanja novaca radi na daljnom osakaćivanju i uništenju svog dušmanina. Ali on uporno tvrdi, da je tok događaja od versaljskog ugovora učinio prosto orudje za uništenje Njemačke. »Taj ugovor je destiniran da postane Pandorina kutija za čitavu Europu«, — kliče on. »Europa umire od intelektualne iznemoglosti!« U Parizu, za vrijeme sklapanja mira, s gnjušanjem pisao je on o kovačima mira ovako: »Ovaj kongres je babilonski toranj ponovno sazidan na podnožju Montmartrea«. — »Napoleon je definirao Francusku revoluciju kao ideju, koja bi bila u stanju naći milijun bajuneta. Mi možemo okrenuti ovu rečenicu i definirati Svjetski rat kao milijun bajuneta u potrazi za idejom«.

Jedan odsjek knjige nosi sardonički naslov: »Propovijed gluhomu«. Resumirajući ovdje sve, što se je dogodilo u zadnje četiri godine, veli Ferrero: »Mi ne znamo, što radimo, to je gola istina. Nesposobni smo s obzirom na prošlost, ne obaziremo se na budućnost, živimo izvan vremena, izvan razuma, u pandžama mutne halucinacije.«

(Izašlo u »Jutarnjem Listu« 1923. 22. studenoga).

The Sarajevo Crime

Nije zdravo tjerati nojevu politiku. Pogotovo ne prema pojavama koje su izvan našeg dohvata i u svojim uzrocima i svojim posljedicama. Izvan dohvata su uzroci svjetskog rata, izvan dohvata su njegove posljedice. Izvan našeg dohvata je i ona propaganda, što se, pod vidom istraživanja krivnje za rat, vodi protiv versaljskog mira.

Svi najbolji mislioci Zapada osjećaju da je svjetski rat bacio bijelu rasu pred ponor. Prave se zdvojni naporj da se spriječi strmoglav. Zasijedanja Saveza Naroda, predlog za razoružanje, Lokarno, sve su to preventivna sredstva proti strmoglavu. Ovamo spada i grozničavo pretresivanje pitanja o krivnji za rat, pitanja, koje se, u publicistici bijele rase, označuje njemačkim izrazom »Kriegsschuldfrage«. Jer otkrivati korijen i uzroke strašnog fenomena, kojemu je žrtvom palo 10 milijuna ljudi i dvije trećine zgomilanog svjetskog blaga, znači raditi za mir, za spas bijele civilizacije. I takav rad, bez dvojbe, jest odličan.

Odličan je i divan kad otkriva biološke uzroke. Kad na primjerski učenjak i političar Bertrand Russell (*The Prospect of Industrial Civilization*, London 1923) dokazuje da je tehnički progres, kod bijele rase, neprispodobivo brži od etičkoga progresa i da je, zapravo, nesklad izmedju bijele kulture i bijele nature prouzročio svjetski rat. Ili kad Amerikanac Garet Garret (*Ouroboros or the Mechanical Extension of Mankind*, Newyork 1926) upozoruje na demonsko umnažanje mašina koje su zarobile bijelca, utékle kontroli intelekta i stvorile divljačku borbu za svjetska tržišta. Ili kad Englez John S. Ewart (*The Roots and Causes of the War*, London-Newyork 1925., 2 vol.) u geopolitičkim i narodnim silama-smjericama, u mapi Evrope, vidi korijenje svjetskoga rata.

Odličan je takav rad i onda, kad ide za čistom historijskom istinom. Kad sabire dokumente, koji će jednoč. u dovoljno odmakloj vremenskoj perspektivi, poslužiti historicima. Na takav posao spre-

ma se britanska vlada, odlučiv, prošle godine, da objavi svoj dokumentarni materijal, koji se odnosi na uzroke rata. Rade tako i neka sveučilišta u Americi. Ove godine na pr. univerzitet u Berkeley-u u Kaliforniji najavio je originalne dokumente iz ruskih arhiva.

Problem krivnje imade, naime, enormne dubine. Što se dublje u nj segne, to većma iščezavaju ne samo pojedini krivci, već i odgovornost čitavih naroda i država. Plitko ili fragmentarno ne vaija nikako u nj segnuti. Tko to radi, taj ne traži istine, već tjera političku propagandu. Kao na pr. Narkomindel (Komisarijat inostranih djela) iz mora ruskih dokumenata ispeca samo službenu korespondenciju koja se odnosi na Carigrad i morska tijesna (Konstantinopol i prolivy, Moskva 1925.), kad on nastojanja carske Rusije, da se osigura nesmetani prolaz kroz Dardanele, izričito žigoše kao imperijalističke makinacije, onda to nije znanstveno djelo, već boljševička makinacija. Time hoće boljševici poduprijeti nedavnu tezu njemačkog Kronprinca (»Ich suche die Wahrheit«), da je carska Rusija kroz godine spremala evropski rat da se domogne Carigrada.

Najnoviji njemački pendant tomu jest djelo što ga je, na engleskom jeziku u Americi, pod naslovom »Izvolski i svjetski rat« napisao Nijemac Frideric Stieve (Izvolsky and the World War, New York 1926. 233 str.). Djelo je radjeno na temelju dokumenata njemačkog vanjskog ministarstva. Tu se, poglavito iz ponašanja ruskog pokli-sara u Parizu Izvolskoga, nastoji dokazati da je uokružavanje Njemačke po Triple Ententi historijski fakat, nadalje da je Rusija htjela osvojiti Carigrad, i to da je uzrok svjetskom ratu. Prema tomu, naravski. Njemačka nije kriva za rat, već Antanta; plaćanje reparacija, dakako, posve je nepravedno. Stieve iznosi i svjedočanstvo po kojem bi Rusija bila znala za zavjeru protiv Franca Ferdinanda. To svjedočanstvo pruža mu jedan članak u bečkom časopisu »La Fédération Balcanique«, potpisan po nekom Vladimirovu. »Ako bi se to utvrdilo, veli Stieve, »to bi pokazalo da je zločin u Sarajevu bio spreman kao ruski udarac dvojnoj monarhiji« (it would show that the crime was prepared as a Russian blow at the Dual Monarchy).

Zločinu u Sarajevu posvećuje čitavu knjigu Miss Edith Durham (The Sarajevo Crime, London 1926. 206 str.). Engleska miss je pacifistkinja. Uz to je velika prijateljica Arbanasa, živjela je dugo među njima. Napisala je o njima više djela, od kojih »Brdjanska Albanija« (High Albania, London 1909.) imade znanstvenu vrijednost. To joj daje podlogu te nastupa kao stručnjak za Balkan i daje lekcije lordu Greyu, kako on, uoči rata, nije imao ni pojma o balkanskim prilikama i o važnosti tamošnje politike. Srbe ne voli miss Durham. To se jasno vidi i iz njene najnovije knjige. Ta je knjiga, čini se, vrhunac kampanje, što ju ona, odavna već, vodi zbog ubistva u Sa-

rajevu, koje da je »fatalno za etiku savezničke stvari«. Za sve što je s tim ubistvom u savezu Miss Durham imade oko sokolovo. Umali je zapazila knjižicu prof. Stanoja Stanojevića »Ubistvo austrijskog prestolonasljednika Ferdinanda « (Beograd 1923.), koje je od P. Wendela prevedena i na njemački. Triumfalno referirala je o njoj u engleskom uglednom časopisu »Contemporary Review« (novembar 1923.). Zapazila je i članak bivšeg predsjednika Skupštine, gosp. Ljube Jovanovića, u Ksjunjinovoj knjizi »Krv Slovenstva« (1924.). O tom izvijestila je u istom engleskom časopisu, u januaru 1925. Sada skuplja u knjigu sva svoja opažanja, počev od novinske hajke u oči rata i od procesa protiv Principa i drugova do istine o Crnoj Ruci i Apisu. Znade, ali ih ne smatra takovima, i za sve bajke što ih je, preko raznih pustolova, u, sada pokojni, bečki časopis »La fédération Balcanique« stovarila duga ruka ruskih Sovjeta. Nu da je i u Beču i u Pešti bilo moćnih klika, kojima je Franjo Ferdinand bio tm u oku, o tom šuti Miss Durham. Tenor njezine knjige jest taj, da je sa strane Saveznika trebalo Srbiju ostaviti svojoj sudbini, ostaviti ju na milost i nemilost Austrije.

U istom predmetu sarajevskog atentata, kako saznajem iz londonskog »Timesa« (od 4. o. m.), javio se čitavom jednom knjigom i dr. Seaton Watson. On je još prošle godine (16. februara), kad je Miss Durham objavila svoje napadaje u »Contemporary Review«, napisao u »Timesu« članak, u kojem stoji doslovno ovo: »Budući da sam za vrijeme rata razvijao naročitu aktivnost zastupajući gledište da je službena Srbija (u ubistvu sarajevskom) posve nedužna, osjećam se obvezanim da isto tako javno iznesem i suprotne tvrdnje, kad one dolaze iz tako dobro upućenih vrela, i da podvučem potrebu da se stvar što prije razjasni.« I doista, dr. Watson sa svoje strane poduzeo je sve što je mogao u tom smjeru. U članku »Timesa« od 4. o. m. povodom knjige Seton Watsona čita se, medju ostalim i ovo: »Watson je, prošle godine, posjetio Jugoslaviju da nastavi svoja istraživanja. Na osnovu mnogih dokaza, od kojih mu je znatan dio pružen od strane preostalih jugoslavenskih zavjerenika s kojima se je upoznao u vrijeme svoje posjete, on je došao do zaključka da su ovi mladi Bošnjaci radili bez znanja srpske vlade i protiv ove vlade; a da je cijela pomoć, koju su dobili iz Srbije, bila samo u radu trojice članova tajnog društva, zvanog Crna Ruka, koje je tada bilo u najvećem konfliktu s beogradskom vladom.«

(Izašlo u »Novostima« 1926., 16. lipnja).

Stranke i vodeći muževi Irske

»JEDINO U SEPARACIJI LEŽI UNIFIKACIJA«.

Stjecaj triju okolnosti potakao me je, da napišem ovaj članak. Ponajprije su baš prekjučer obavljeni izbori u Irskoj, koji su ispali, kako se ovdje općenito očekivalo. Vladin »Free State group« (grupa Slobodne države), imajući uza se »neutralnu grupu« Sinnfeinovaca, za sobom moćnu katoličku crkvu, banke, sveučilišta i trgovine, a u lojalnoj opoziciji grupu irskoga Labora (koja je prisegla na konstituciju), iznio je potpunu pobjedu.

Nadalje je, dolaskom Radićevim u London, u ovdjašnjim političkim krugovima opet jedamput postala vrlo aktuelnom usporedba između Irske i Hrvatske. I to ovaj put jedino s obzirom na Hrvatsku. Prije se takova paralela u Londonu povlačila tek s obzirom na Irsku. Jer takovo uspoređivanje nije uopće poteklo od Hrvata, kako u Hrvatskoj misle mnogi, već je ono baš genuino englesko.

Pokojni Arthur Griffith, kojeg općenito drže pravim organizatorom Sinn Feina, za irski je pokret i ciljeve tražio uzorak u Mađarskoj i njenom otporu protiv Beča. Napisao je i studiju o »Uskrsnuću Ugarske (Resurrection of Hungary)«. Nasuprot su engleski političari, kad je irsko pitanje po prvi puta postalo goruće, stali studirati hrvatsko-ugarsku nagodbu, da analogno položaju Hrvata u zemljama krune sv. Stjepana izrade kakav takav »home rule« za Irsku. Nisu se baš nimalo žurili s time; poglavito i stalno priječio ih je u tom Ulster. I posljedica tog zatezanja bila je, te je Irska umjesto home rula dobila ugovor međunarodnog karaktera, po kojem je postala Slobodna država!

Treća aktuelna okolnost jest ta, što se je baš ovih dana na engleskom književnom trgu pojavila omašna knjiga pod naslovom »The drama of Sinn Fein« (New York 1923.), koja je po mnijenju kritike najbolji i najvećma uravnoteženi prikaz ovoga pokreta, do danas (the fairest and most balanced account that has yet been written).

Težište knjige isključivo je položeno na događaje počevši od Uskišnje pobune god. 1916. (East Week rebellion), koja je izbila u dublinskom poštanskom uredu, pa do mjeseca svibnja ove godine. Tu je ocrtan geopolitički odnos između Engleske i Irske, etno- i etotehnička razlika obiju nacija, pa uloga Ulstera. Dani su psihologija i portreti perom svih glavnih i živih osoba, koje tvore nukleus ogorčene borbe za prevlast u Irskoj. Kao u kinematografu tu se vidi, kako radi već posve istančani Sinn Fein, dočim je povijest ili postanje njegovo jedva dotaknuto. U pogledu evolucije ove organizacije autor upućuje na knjižicu R. M. Henry-a: The evolution of Sinn Fein.

Autor knjige, Shaw Desmond, pjesnik je po naravi, a žurnalist po trainingu. On je Irac, rođen u Irskoj od matere Engleskinje, a potječe iz južne protestantske unionističke familije.

Ipak ne gleda on pokret katoličkoga Sinn Feina očima protestantskih Ulsterijanaca, koji na korijenu svih irskih nevolja vide katoličku crkvu. »Vi ne ćete bili siljeni, da dodjete u krilo vaše matere zemlje Irske«, dovikuje od Ulsteru. »Pokraj Irske, ako hoćete, vi ćete imati posebnu vladavinu. Ali svakih sedam godina vi ćete imati prilike, da se, referendumom, vratite materi u krilo.«

Prema prikazivanju piščevu postoji danas u Irskoj pet grupa, svaka od njih vodjena muževima i ženama neslomive odlučnosti, često i jakih ambicija. Te grupe su slijedeće:

1. Grupa Slobodne države (Free Staters), vodjena od prezidenta Williama Cosgravea, nastoji da održi intaktnu Slobodnu državu, da provede strogu segregaciju Ulstera unutar njegovih šest grofovija vežući britansku vladu na ugovor o toj segregaciji.

2. Republikanci, vodjeni od Eamona de Valera i od žena poput grofice Markievicz, izjavljuju, da irska republika nije nikada dokinuta nego da još uvijek postoji. Nastoje da obore Free State i time odčijepe Irsku, da ne ostane u britanskoj imperiji.

3. »Neutralna grupa« sastavljena od free-staters-a i republikanaca, nastoji dokrajčiti bratoubilačku borbu kompromisom.

4. Radna grupa (Labor) razdijeljena je na konstitucionaliste, vodjene po sekretaru Thomas Johnstoneu i po nekadašnjem predsjedniku irskog Trade Union Congressa aldermanu W. O'Brienu, pa na pristaše bojovno strahovitog Jim Larkina, koji voli »direktnu akciju« t. j. olovne umjesto gumenih kuglica (bullet not ballot).

5. Ulsterijanci vodjeni Sir James Craigom, iza kojeg stoji tihi stražar i »lik sudbine« (figure of fate) lord Edward Carson.

Cosgrave je odlučan Sinnfeinovac. Pun humora, koji kao kod većine Iraca nosi u sebi težak žalac, provodi on neustrašivo ono, što drži, da bi bila politika Griffitha i Collinsa, kad bi oni živjeli. Supruga mu je teško i trajno bolesna. Tri njegova glavna pomagača jesu Kevin O'Higgins, pa ministar vanjskih posala Desmond Fitzgerald i ministar obrane Dick Mulcahy. Oni ne izlaze nikada iz vladine palače, iz dublinskoga Jeriha, oko kojeg danju i noću kruže »vjesnici smrti«. Potonja dva imaju mlade žene. Mistres Fitzgerald je neobično krasna Ulsterijanka iz protestantske familije i, kao mnoge supruge freestatersa, divlje zanešena pristašica Cumman na Ban-a ili »ženske lige«. Bila je i njihova kapetanica, a zanešena je republikanka!

Ne samo Fitzgerald (radi svoje supruge!) već i general »Dick« ima tešku poziciju. On je odani republikanac, prisni prijatelj i bojni drug de Valere, tog blijedog, delikatnog Irca s gibljivim licem i bijelim rukama. Stajao je pred dilemom, da dopusti napadaje republikanaca na Slobodnu državu ili da slomi tu opoziciju. On se je odlučio za ovo drugo.

Valera je vitalno različan od svojih protivnika, pače od svih svojih pristaša. Tajna ovog vitkog, asketskog Irca, čija majka je bila miss Coll of Limerick, a otac neki dosta glasovit španjolski artista u Newyorku (tu je i rođen Valera), po mnijenju autorovu leži u tome, što je on prije teolog i naučenjak, nego li borac i političar. Fanatička ljubav prema svojoj zemlji vodi ga, a ne osobna ambicija. Njegova smrt ne bi ništa promijenila na borbi republikanaca protiv Slobodne državi. Iza njega stoje najmanje tri čovjeka, danas posve nepoznati, da stupe u njegove stope.

Trećoj grupi, većma potencijalno nego aktivno, stoji na čelu George Russell, »ratgarski sanjar« (Rathgar je ulica u Dublinu), glasovit filozofski i mistički pisac, bolje poznat svijetu pod inicijalima »A. E.«. Baš nedavno izašla je od njega knjiga (The Interpreters, Newyork 1923.), u kojoj on, u vrlo dramatskoj sceneriji (njegovi glavni »tumači« sjede u tamnici očekujući strijeljanje) po uzoru Platona raspravlja o savršenoj državi. Glavni njegov junak (sam Russell) prikazan je kao »imperijalist idealizma«.

Russellu je sadašnja borba između republikanaca i slobodnjaka neizrecivo strašna. Uz njega stoje velike mase farmera i kramara, koji se drže daleko od Valere i pristaju uz Free State. Po mnijenju Desmondovu, koji ga lično vrlo dobro poznaje, on je jedini čovjek, koji može brzo i sretno irsku stvar privesti kraju.

Desmond tvrdi, da se je Sinn Fein kroz stoljeća borio za spiritalni princip, za duševno poimanje svijeta, nasuprot materijalnoj

konceptiji, koja je glavni motiv civilizacije 20. vijeka. Irska je geografski i vojnički danas, u doba aeroplana i kemičkog i plinskog rata, izgubila važnost za Englesku. Engleska može sasvim jednako biti bombardovana iz Pariza kao i iz Dublina. Ali iako Irska za Englesku ne može više nikada biti fizička prijetnja, duševno je ona stalna prijetnja i ta prijetnja imade svoj korijen u psihološkoj razlici ovih dvaju naroda. No »kao što psihološki ekstremi među mužem i ženom često tvore najbolje unije«, veli Desmond, »jer jedan uči od drugoga, tako može Irska i Engleska biti u sretnoj uniji, jer svaki imade štogod da nauči drugoga. Engleska treba da nauči Irsku temporalne stvari, Irska Englesku stvari vječnosti. Tek što ta unija mora biti temeljena na vječnoj bazi slobode; partneri moraju biti slobodni za ujedinjenje, slobodni za razlaz. Jedino u separaciji leži unifikacija «

(Izašlo u »Jutarnjem Listu« 1923. 2. rujna).

BUILDING THE AMERICAN NATION

Centralizam hrani separatizam

NIZ PREDAVANJA ENGLESKOM SLUŠATELJSTVU O AMERIČKOJ NACIJI

U odnosima između Velike Britanije i Sjedinjenih Država odavna već nema ni traga gorčini, što ju je negda izazvao uspio pokret američkih kolonija za nezavisnost. Nasuprot ti odnosi, otkako strahovitij fantom o slomu evropskog kontinenta dobiva sve konkretnije forme, postaju od dana u dan sve srdačniji. Bez reklame i groznice, tiho i triježno, preko svojih velikih ljudi, preko državnih aparata i kulturnih institucija svrstava anglosaska rasa sve komponente svoje neiscrpive energije u jedinstvenu rezultantu. Čini se, kao da se stvara embrio neke federacije svih država engleskog jezika, u kojoj glasno snivaju muževi kao Conan Doyle i H. G. Wells.

S gledišta ovako moćne smjernice svako individualno nastojanje spada u račun beskonačno malenih olina. Da ipak jednu od bezbrojnih ovakovih infinitezimalnih pojava odabirem predmetom čitavog članka, uzrokom jest to, što ona može biti od specijalnog interesa za Hrvate.

Ljetos održao je američki učenjak Nicholas Murray Butler u Engleskoj niz predavanja o Amerikancima. Za ovakova predavanja postoji bogata zaklada Sir George Watsona. Predavanja ova izašla su sada u zasebnoj knjizi pod naslovom »U izgradjivanju američke nacije« (Building the American Nation. An Essay of Interpretation. Newyork 1923.). Butler je prezident sveučilišta Columbia, u čiji gremij, ako se ne varam, spada i poznati beogradski profesor Stanojević. Pasusi, što ih navodim iz ove knjige, postaju dvostruko zanimljivi, ako se imade na umu, da ih govori, odnosno piše Amerikanac svom današnjem starijem bratu, a nekadašnjem gospodar, Englezu.

Butler tumači Ameriku kroz medij muževa, koji su inkarnirali misli i aspiracije velike većine sugradjana. Odmah u početku na-

glasuje on, da engleska i američka civilna sloboda i političke institucije imaju zajedničko podrijetlo.

Kolonije bile su isprva engleske institucije, izradjene od Engleza, ali pod novim okolnostima. I sama filozofija Deklaracije Nezavisnosti ne potječe nipošto iz francuskih izvora, niti je stvorena pod francuskim utjecajem. Ona je izravan ogranak debata i konflikta 17. vijeka u samoj Engleskoj. Napredni politički mislioci ovoga vijeka u Engleskoj bili su preci vodja političkog mnijenja u kolonijama sto godina kasnije.

• Istina jest, da su opreke, što su niknule između kolonija i britanske vlade, bile epizode i incidenti u životu britanskog imperijalnog sistema, modificovani, jačani i usmjereni osebnim geografskim i ekonomskim uzrocima.

Koloniste stali su se protiviti kontroli nad sobom, koja je vršena iz takove daljine, bez obzira na incidente te kontrole. Kada je jednom ovako čuvstvo uhvatilo korijen, svaki incident, bio on o sebi znatan ili neznatan, jačao je ovo čuvstvo. Želja za separacijom je rasla od onoga, čime se je hranila (The desire for separation grew by what it fed on).

I Samuel Adams i Benjamin Franklin bili su novi tipovi u svijetu engleskog jezika. I ako od nepatvorene engleske loze, oni nijesu više bili Englezi. Oni su bili sretni baštinici engleske tradicije i ljuti branitelji onih institucija i ideala za koje su se napredni Englezi borili kroz stoljeća, ali oni su bili Amerikanci, a ne Englezi. Predstavljali su plod onoga drveta, koje je poraslo od engleskog sjemena usadjenog na novo tlo.

Temeljni uzrok američke neodvisnosti bila je činjenica, što je pučanstvo trinaest kolonija efektivno tvorilo potpunu i zasebnu naciju (a complete and separate nation) sposobnu da rukovodi sve svoje poslove, vanjske i unutarnje, daleko bolje, nego bi ikoja strana vlast znala učiniti za njih. Teško se može poricati takovom narodu moralno i političko pravo, da istjera stranu vladu silom i da preuzme punu odgovornost za upravu svojih vlastitih poslova.

(Izašlo u »Jutarnjem Listu« 1923., 4. studenoga).

Radić, Bethlen i Mussolini

Stjepan Radić nije samo predsjednik HRSS-a. On je i priznati vođa hrvatskoga naroda kod kuće i u vanjskom svijetu. Nu on je i mnogo više od toga. On je embrionalni mesija, reformator bijele rase, koju je svjetskim ratom stigao strahovit živčani šok.

Od brojnih pokušaja, da se spase socijalni organizmi, da se podivljala Europa oslobodi špiljskih ljudi na vlasti i postane humanom, njegova ideja je najrealnija, najpraktičnija i za to najsilnija. Nije utopistička kao ruski komunizam, nije jednostrana kao engleski Labor. Prva je danas neprovediva, jer ljudi još nijesu altruiste. Druga pristaje samo u teško industrijalne zemlje, gdje su ljudi postali robovi mašine.

Radićeva ideja nije fragmentarna i nije utopistička. Potpuno je realna, jer se temelji na najširem, neophodno nužnom, vječno zelenom sloju ljudi, koji održavaju svezu s bičinom, što nas sve hrani, s majčicom Zemljom. Radić je Rousseau, Tolstoj i Gandhi ujedno. Njegova Mliječna cesta seljačkih organizacija nije nipošto — Kumova slama. On sam može doživjeti slom, ali taj će biti tek prividan. Njegovo ime već danas ušlo je u svjetsku historiju i ostat će ondje za uvijek.

Taj i takav Radić u jučerašnjem »Slobodnom Domu« napisao je članak pod naslovom »Mussolini, Horthy i Pašić«. Umah iza toga slijedi njegov članak »Čovječanski nacionalizam u Indiji«, gdje se slavi Gandhi i njegov pacifizam. Iako ne po naslovu, a ono po svom najdubljem sadržaju oba ova članka u idejnoj su vezi. Prvi članak zapravo prikazuje divljački, nečovječni nacionalizam u Europi.

U tom velikom okviru Radić se u prvom redu obara na »naše frankovce«, na Hrvatsku Stranku Prava. Donosimo izvatke iz prvog njegova članka tako, te sačinjavaju neku cjelinu:

Mussolini je danas diktator u Italiji. On je sam svoj ministar i vanjskih i unutrašnjih posala, prhovni zapovjednik vojske, oružništva i 300 tr-

suća oboružanih fašista. Financijalnu politiku prepušta jednomu dobromu strukovnjaku, i to je najpametnije što čini. Sve drugo radi ili zapovijeda sam.

Horthy (Horti) je diktator u Mađarskoj. Koji ga poznaju, kažu za njega, da nema ni srčanosti, ni uma. Zato je svu vlast predao erdeljskomu grofu Bethlenu, koji nosi slavno historijsko ime, ima velike veze i prijateljstva naročito u Engleskoj, mrzi Židove, boji se radnika i prezire seljaštvo. Za unutrašnju politiku nema nikakove socijalne ideje, nego se drži jedino tim, što i on ističe, da je za nerazdijelivu, tisućljetnu Veliku Mađarsku od Karpata do Jadrana pod svetom i svemoćnom mađarskom krunom.

Zašto baš sada treba barem u kratko opisati ova dva diktatora? Zato, jer ova su dvojica najveći uzor i glavna nada našim frankovcima, kako se to vidi iz tiskopisa, što ga je sastavio njihov duhovni vodja, general Sarkotić, i što ga frankovci razasliju predsjednicima pojedinih organizacija HRSS, koliko imaju njihove točne adrese.

General Sarkotić zove sam taj spis svojom političkom oporukom, jer da se radi slaba zdravlja ne kani više baviti politikom.

Čitav je spis čisto vojnički i patriotski u historijskom smislu. Socijalnoga ili čovječanskoga nema u sebi ništa, isto tako ništa moderna i napredna.

Tu je glavna tvrdnja, da su nama Hrvatima baš s političkoga gledišta svi naši zapadni susjedi kud i kamo bliži od Srba, pa da zato mi Hrvati ne možemo imati ništa zajedničkoga s narodom srpskim, jer da to naš glavni i krvni neprijatelj, naš »dindušmanin«. I zato da je pravo izdajstvo Hrvatske i hrvatskoga naroda uopće ići u »Bograd po ikakovom političkom poslu«.

Jest, Mussolini je diktator u Italiji. Jest, Bethlen je političar staroga kova. Ali obadva ta muža živi su eksponenti svojih naroda. Ne seljačkih naroda budućnosti, već nacija u današnjem smislu ove riječi, historijskih naroda sa sjećanjem i jakim pamćenjem i radi toga s jakim jastvom, jakim egoizmom. Jer nema jastva bez pamćenja, ni naroda bez povijesti. I baš zato, što su Mussolini i Bethlen ti i takovi, imaju oni na čitavom Zapadu ugled i poštovanje. Evo i sam Radić naglašuje, da »Bethlen ima velike veze i prijateljstva naročito u Engleskoj«.

Na vrhu starorimskog imperijalizma i sredovječnog papizma sjedi Mussolini. Sa historijskom Svetom krunom operira Bethlen i u toj apstraktnoj fikciji, jer je simbol narodnog pamćenja, nalazi on prvorazrednu živu silu. I Pašić je eksponent historijske srpske nacije; u krilatici »Dušanovo carstvo« leži njegova strašna moć.

I tko danas hoće, da mu njegov narod bude svjež i snažan, taj ne smije da razara narodno pamćenje, jer time uništava njegovo jastvo. Time, samo time može ga učiniti plijenom egoističkih susjeda.

Nema te ideje budućnosti koja bi u narodnim redovima mogla imati snagu prošlosti. Kontinuitet mora se održati, jer inače dolazi

kaos, a ne spas. Radio je tako i sam Radić, kad je svoje seljačke reforme, svoju seljačku republiku stavio na hrvatsku nacionalnu i državnu bazu, kad je prigrlio ideju Starčevićevu. Ta ideja pravaštva uloptala je hrvatsko seljaštvo u neslomivu falangu. Na njoj tek mogu se razviti buduće reforme od svjetskoga zamašaja.

U uskršnjem broju »Hrv. Misli« pod naslovom »Hrvatski Uskrs« može se čitati ovo:

»Iz izbornih je žara banske Hrvatske dvaput dosada, na temelju proširenoga izbornog prava, sukljala hrvatska historija, vjera otaca, zapadna kultura, nošena baštinskim jedinicima seljačke i građanske krvi. Ona će sukljati i dalje jednako moćno, dok bude izbora i hrvatske krvi, dok djedovi žive u našim žilama, a mi u krvi naše djece.

Mozak američkog političara, mozak engleskog filozofa može u krvi gledati nositelja glupe prošlosti, teški teret naslijedja. Mozak prosvijetljena kršćanina može uzdisati za dalekim vremenom, kad ne će biti više ideje nacionalizma, koja dijeli čovječanstvo u neprijateljske grupe, napose od Europe stvara kasarne, proglašuje čovjeka tuđincem, kršćansku ljubav prema bližnjemu pretvara u divljačku mržnju. Ali mozak i najprosvijetljenijeg Hrvata mora, iz etičkih motiva viših, nego što je to nacionalizam, slušati glas svoje, hrvatske krvi. Jer na rubu Balkana, na granici Zapada i Istoka, katoličanstva i pravoslavlja, europske kulture i barbarstva, ime hrvatsko, krv hrvatska ne znači samo naciju! Hrvatska krv tu znači civilizaciju. Hrvatstvo je tu sinonim za sve, što je lijepo i dobro stvorio europski Zapad.«

To je ono, na što misli HSP. Ali ona misli i na plastiku tla, na geopolitičke sile, koje su jače od svake ideje. Ona misli na tisućljetni jaz, koji je pukao baš u blizini hrvatskoga naroda. Misli na svoje šovinističke susjede, koj crpe snagu lih samo iz prošlosti i proti kojima se ne može uspješno povesti u borbu — čista budućnost. Misli i na silu, historijsku živu silu Dušanova carstva. Proti Stjepanovoj kruni, proti srpskom carskom dijademu, proti rimskom imperijalizmu ideja Tomislavove države ne smije biti mrtva. Nju mora kombinirati Radić sa svojom čovječanskom republikom, ne će li, da bude satrt hrvatski narod, danas najdivnija domovina čitavog planeta. U Stranci Prava ne smije on da gleda svog neprijatelja, već korektiv, da ne postane jednostran, korektiv sadašnjosti koja spaja budućnost s prošlošću.

HSP ne polaže nikakovih nada u Mussolinija i Horthyja. Ali u Dušanovu carstvu u kojem se danas nalazi vidi ona nešto, što je gore i od same smrti, vidi balkanizaciju hrvatskoga naroda.

Opravdano ne vjeruje ona, da bi »srbijski seljak i seljak macedonski i seljak bugarski«, mogao išta razumjeti »o veličanstvenom pokretu Indije«. I tamo može, kao što je to bilo u Radićevu pokretu, prosperirati takova ideja, tek ako je ucijepljena na historijsku jednu mladicu.

Zapadnjački katolički Hrvati nemaju što da traže na pravoslavljanom Balkanu. To je danas domena Srba, koji su za to, kroz dugi niz naraštaja, potpuno adaptirani. Pa da se i polomi Dušanovo carstvo i stvore federacije, to bi bila čisto balkanska kreacija. U njoj Hrvati izgubili bi ono, što je u njima najbolje po mnijenju Stranke Prava, i ono, što je u njima najbolje po mnijenju Radićevu. Izgubili bi smisao za zapadnu civilizaciju i za — čovječnost.

(Izašlo u »Hrvatskoj Misli« 1924., 24. travnja).

Hrvatska krv i zemlja*

I.

(TOK »SVJETSKE POVIJESTI«. — PRADOMOVINA HRVATA I SRBA. — ZNAČENJE OVIH NARODNIH IMENA. — SESILNA, MASOHRITIČKA SLAVENSKA KRV NA BALKANU. — ŽARENJA PRVOTNO MALENE HRVATSKE I SRPSKE JEZGRE. — AVARSKA NATRUHA KOD HRVATA, ARBANASKA KOD SRBA. — SNAŽAN UTJECAJ VAGILNE, RUMUNJSKE KRVI.)

Ljudska povijest imade premalenu amplitudu, a da bi se iz nje dali apstrahirati zakoni. Cijenimo li, kako je to učinio Heckel, starost Života na Zemlji okruglo samo na 100 milijuna godina, i reduciramo li to golemo vrijeme hronometrički na jedan jedini dan, to trajanje onoga što se naziva »svjetska povijest« iznosi tek 6 sekunda tog biogenetskoga dana. Na temelju tako kratkoga opažanja, naravno, nije mogla tako zvana nomotetska historička struja (koja ide za otkrivanjem historijskih zakona) baš ništa pozitivno utvrditi. Iz helenske povijesti kušalo se je zaključiti na neko kružno gibanje koje se približuje prstenu.

To gibanje približuje se prstenu, ali ipak nije kolut. Jer historija ne ponavlja se tačno. Tok njezin organski je rast. Uvjetuju ga poglavito krv i zemlja, vis a tergo ili životni elan, pa klima i plastika tla. Vjekovi historije nadvijaju se, jedni nad druge, u obliku spirale. Ljudska pokrivača Zemlje biva sve gušća, funkcionalna suvislost svih događaja na Zemlji sve izrazitija. Dinamički čvorovi rasa, koji su negda tvorili osamljene oaze, sapinju se u jedinstvenu, teluričku mrežu. Rimsko carstvo oko Sredozemlja bilo je jedna takva bijela oaza, gotovo posve nezavisna od savremene žute u Kinu i Indiji. Tada, na britanskim otocima i na poljima Rusije »prestajao je svijet«. Gdje je tada prestajao, tamo stoje

*) Ferdo Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, sa 280 slika i 3 karte u bojama, Zagreb 1925., veliki oktav XVI. 735 str. Cijena 175 dinara

danas centri Istoka i Zapada, u koje se dijeli aktivna, stvaralačka, ljudska krv Zemlje. Kolijevka Hrvata i Srba njihala se u karpatskim krajevima, baš na liniji koja danas označuje granicu eurazijskog Istoka.

Ta zakarpatska domovina danas je znanstvena činjenica. Ne svjedoče toga samo vjerodostojni historijski izvori o Bijeloj Hrvatskoj i Bijeloj Srbiji, pa naročna predaja, još vrlo svježa u 10. vijeku. To bjelodano svjedoči i samo ime Hrvat. Ono potječe od imena gorja Karpati, a ovo predindoevropsko ime postalo je od staroevropske riječi karp »kamen« i p-formanta za plural (Oštir). A i zagonetno ime Srbin dobiva najbolje tumačenje u jednom od brojnih jezika kavkaskih brdina, koje su postale pravim muzejem za ostatke mnogih predindoevropskih naroda što su negda živjeli na širokim skitskim poljanama. Prema tomu jeziku, koji pravi plural pomoću sufiksa - b, ime Serb znači »ljudi« (Županić). Još u svojoj pradomovini prošli su slovenski Srbi sličnim procesom kao poslije slovenski Bugari na Balkanu. Preslojeni od inorodnih osvajača, oni su ih utopili u svojoj krvi, ali su zadržali njihovo ime. Baš ove dvije najbolje teorije, o značenju i postanku imena Hrvat i Srbin, Šišić, koji izvrsno poznaje sveukupnu literaturu, nije istakao. Prvu, Oštirovu, je pregledao, dok druga Županićeva, (koju je valjalo zabilježiti na str. 239. nota 15) dobiva baš u vezi s prvom, veliku težinu.

Iz zakarpatske pradomovine otkinuti su Hrvati i Srbi silom. Spopao ih je val seobe naroda, prouzročen nemirnom, ali organizovanim nomadskom krvlju. Već prije njih taj je val, probiv limes rimskoga carstva, bacao velike mase Slovena na Balkan, Sloveni koji su, kao na pr. naši čakavci, jezično i krvno vrlo srodni Velikorusima (Nodilo). I Hrvati i Srbi došli su u novu postojbinu pod vodstvom turanskih Avara. Došli su kao »dijelovi jedne velike slovenske gomile, koja dugo još nije ni pomišljala na osnivanje organizovanih država«, već je »produžila u novoj domovini stari patrijarhalni život po županijama i sa županima na čelu« (Šišić str. 264). U njihovim žilama spustila se s dalekih hladnih poljana na topli Jadran velika posuda svijetle, sesilne i masohističke krvi kakova se je kroz mnoga tisućljeća, daleko od mora i gora, izradila na golemom i ravnom pragu Azije. Poput kitajske, silnom snagom lijepa krv uz tlo; tiho po kitajski, guta ona svoje vagilne, sadističke osvajače; ali, jer nije bila zidinama izolovana, nema prodorne snage kao kitajska.

Na Balkanu dali su Hrvati i Srbi jezgre za dijelove sveukupne slovenske plazme koja se spustila na jug. Ove prvotne jezgre nisu ni izdaleka imale današnjih dimenzija. Hrvatsko ime imalo je svoj

najsnažniji centar između Zrmanje i Cetine, a naročito u okolini Knina. Kninski biskup nazivan je par excellence »hrvatskim biskupom«, posve analogno kao što je biskup Kroje u arbanaskom centrumu bio nazivan »arbanaskim biskupom«. Srpsko ime bilo je isprva vezano za srazmjerno mali teritorij između Pive, Tare i gornje Drine. Još od 12. do 16. vijeka, od Drave pa sve do Drina-Bojane, postojali su široki pojasi u kojima nije bilo uobičajeno ni hrvatsko ni srpsko ime, već općeniti etnički naziv »slovenski«. Po jednoj ova- kovoj »slovenskoj zoni«, koja se je sterala između rijeke Neretve i Drina-Bojane (1292. dicta Sclavonia intelligatur a loco qui dicitur Orenta usque in flumen Lessi), širili se izbojci hrvatskoga centra na jug i tu se sretali sa žarenjem srpskoga centra. To je doista bila jedna zona hrvatsko-srpskog jedinstva čije pučanstvo vizantinski pisci 11. i 12. vijeka naizmjenice nazivaju Hrvatima pa Srbima. Ovoga pojasa nije dovoljno istakao Šišić (str. 453.—457.), iako na drugom mjestu (str. 553 nota 91) ispravno veli da odnosna mjesta grčkih pisaca ne valja »sentimentalno tumačiti u smislu moderne ideje narodnoga jedinstva«. Snažno pomicanje hrvatskog i srpskog nukleusa prema sjeveru nastupilo je tek pod turskim pritiskom.

Hrvati i Srbi podjednako su, na Balkanu, preslojili nešto starije i posve srodno slovensko pučanstvo. Ali nijesu primili jednaku natruhu inorasne krvi. Turanska, avarska krv je daleko snažnije i trajnije utjecala na Hrvate, napose u krajevima Like, Gacke i Krave. Još u 10. vijeku znade car Konstantin Porfirogenet da »u Hrvatskoj imade i nekih od Avara i poznaju se da su Avari«. U tim krajevima imali su oni svog osobitog glavaru koga su zvali »bajan«, a od toga naziva postade docnije hrvatsko b a n (Šišić str. 276., koji je avarskim ostacima posvetio i vrlo temeljit i učen ekskurs str. 678.—680.). Srbi, dublje na kontinentalnom jugu, primili su daleko više ilirsko-arbanaske krvi. Hrvati uz more stupili su u krvne veze i s Romanima dalmatinskih gradova, Srbi s onima Duklje. Nu ova krvna komponenta u oba je slučaja posve neznatna. Ali od vanrednog utjecaja na primorske Hrvate i kontinentalne Srbe, bila je vlaška ili rumunjska krv, koju valja tačno razlikovati od romanske krvi rimskih gradova.

Predugo bi bilo da govorim o postanku Rumunja, o njihovom ilirsko-tračkom substratu i njihovoj diaspori, koju je prouzročio slom rimskoga limesa na Dunavu. Dosta je spomenuti da se je još u 16. vijeku, uzduž čitave Dalmacije, od Kotora do Senja, protezao jak pojas Crnih Vlaha, Maurovlaha ili Morlaka. U 12. vijeku on je preko Istre sezao čak do Tagliamenta. Pretci ovih Morlaka spominju se već u dalmatinskim listinama 9. vijeka (Negulus, Draculus, Dedulus). Da su to zaista Rumunji, to se vidi po postponiranom spol-

niku -ul. Jaki odjeli Rumunja, kao južni nastavak dalmatinskih Morlaka, zarana su vidljivi u krajevima Zete, poznije Crne Gore. Ne samo da gorski vrhovi Durmitor i Vizitor nose god. 1330. ovo rumunjsko ime, već i stare srpske povelje, što se odnose na još istočnije krajeve, vrve slovenskim imenima s postponiranim rumunjskim spolnikom. Brojna pastirska bratstva Rumunja obitavaju ovdje, zbijaju se zajedno, kao Piperi i Mugoši između Zete i Morače i daju, ujediniv se sa prvotno sesilnim slovenskim Lužanima, materijal za velike sredovječne crnogorske plemenske tvorbe. I na sjevernom luku ujedinjenog Drina, u okolini Skadra, giblju se rumunjski vagiini elementi. Ovu snažnu, pomičnu, pastirsku rumunjsku krv, napose pak zaseban njezin jezični karakter nije dovoljno istakao Šišić (svr. 275. i 654.). On ju meće u isti koš s gradskim Romanima, kojih su krv i jezik italjski, nipošto balkanski. Baš ova tamna, pastirska, slovenskom elementu vrlo tudja krv, u kojoj drijemaju instinkti ilirsko-tračkog pradoba, tvori glavnu komponentu violetnog dinarskog tipa kod Arbanasa, južnih Srba i južnih Hrvata.

U predindoevropski substrat balkanske krvi, na koju naidjoše Hrvati i Srbi, Šišić uopće nije ulazio. On je izvršno, s političkog i kulturnog gledišta, obradio staroilirsko, a jednako i rimsko doba ovih zemalja. Ali za prodiranje u predhistoriju nijesu jedino sredstvo iskopine. I lingvinistika, napose ona koja jezičnim reliktima Dinarskih planina, Alpi, Pireneja, Kavkaza i tamošnjim dialektima posvećuje veliku pažnju, prodire, uporedo s iskopnama i s antropologijom, pomalo i sigurno u staroevropsku prošlost. Uopće, filološka sprema Šišićeva, kako to pokazuju neke njegove bilješke (str. 73. nota 3 o nekim geografskim imenima, (str. 342. nota 48. o Blatnom jezeru) nije onako prvorazredna kao što mu je historička.

II.

NA GRANICI VLASTI, KULTURA I RELIGIJA. — U SUKOBU RIMA I BIZANTA. — ORUŽANI PRIJELAZI ITALIJE NA BALKANU. — BOSNA I STARA SLAVONIJA. — „PACTA CONVENTA“. — MONUMENTALNO DJELO.

Hrvati, doseliv se na Jadran, izmakoše da budu danas „graničari“ iza Karpata, na svjetskoj pozornici Istoka i Zapada. Ali oni su, ostaviv krajeve gdje je tada „prestajao svijet“, došli duboko u magički krug carstva, koje je bilo svijet za sebe, „orbis Romanus“. Imajući iza leđa geopolitičku silu Podunavlja, legli su na Jadran, koji je bio miniatura Sredozemlja, kulturna jedinica, svezana obrubom rimsko-dalmatinskih i italjskih varoši. Sredozemlje pako bilo je

još mnogo vjekova iza njihova dolaska optimum bijele civilizacije. Hrvati došli su u Ilirik, na pogranično zemljište par excellence, gdje su, prije i poslije, graničile vlasti, kulture i religije. Već prije njihova dolaska, baš posred Ilrika, puklo je bilo, politički i kulturno, rimsko carstvo. Unifikacija Sredozemlja bila je i u naponu rimske snage tek prividna. Istok i Zapad bujno su živjeli pod tankom rimskom koricom i, konačno, stvorili od jednoga dva carstva. Hrvati naišli su na goleme ruševine zapadnog carstva, ali i na svježije žarenje papinskoga Rima, kojemu podlijega čitavi istočni Jadran od Istre do Drača. Prilagodjuju se moru, ulaze u vir komplikovane jadranske politike i kulture. Postaju i gusari, pod svojim kraljevima i velika pomorska sila. Karakter Srba ostao je ukočeno kontinentalan. Hrvati prilagodjuju se latinskoj crkvi. To čine i mnogo južniji srpski vladari u Duklji. A kad napokon, u 11. vijeku, konačno puče vjerski jaz između Rima i Bizanta, čitava istočna obala Jadrana, politički ovisna od pomorske vevlasti Bizanta, postaje poprište borbe između papa i careva.

Politička povijest hrvatske kraljevine zapravo nije drugo već odsjev borbe sredozemnog Istoka i Zapada. Zapad je na hrvatskom tlu daleko nadmoćniji. Osim baštinskih jedinica romanske krvi u dalmatinskim varošima, stoji mu na raspoloženje sveukupni kler tih gradova, a kao brahij normanska sila u južnoj Italiji. Pod pokroviteljstvom papa, malo nakon crkvenog raskola (1054.), prelazi oružani Zapad u normanskom ruhu na balkansko tlo, najprije u Dalmaciju (1075.), onda (1081.) u Albaniju. Normanski grof Amiko iz Giovenazza, vazal papin, zarobljuje štićenika Bizanta, hrvatskoga kralja Slavca, i odvodj ga u sužanjstvo. Nasljednik njegov, kralj Zvonimir, očituje se svečano papinskim vazalom (1076.), što ga je poslije (1088.), nakon smrti velikog pape Grgura VII., stajalo života.

Opisujući potanko, na temelju svih izvora i sveukupne literature, ovu borbu Istoka i Zapada, Šišić se nalazi u svom elementu. Ne filozofira, ne traži historijskih zakona, ne piše eseja. Ali zato potpuno shvaća funkcionalnu suvislost svih događaja u Sredozemlju. Na taj način on utvrđuje i nove činjenice vanredno važne za opću povijest. Tako je (str. 543.—548.) riješio pitanje, koja je to »veoma bogata zemlja uz more, kojom obladaše prostački i kukavni heretici«, a koju papa Grgur VII. (1075.) nudja danskom kralju Sweinu II. Estridsonu da ju uzme u svoju vlast. Ta zemlja je, bez sumnje, tadašnje hrvatsko kraljevstvo. Pod kraljem Zvonimirov je Šišić, velikim znanstvenim aparatom, unio jasno svjetlo utvrdiv (str. 576.), da je »plemeniti vitez Vecelin«, koji se digao na hrvatskoga kralja bio preko akvileškog patrijarha u Istri, privrženik cara

Henrika IV. Kod ovako temeljitog poznavanja čitavog savremenog Sredozemlja upravo je čudno što je normanskoj navali na Drač (1081.), tom, iza starorimskog, prvom, ali nipošto posljednjem oružanom prijelazu Italije na Balkan, posvetio tako malo pažnje (str. 580). Premda, dakako, znade da su Normana Roberta Guiskarda tom prilikom pratili brodovi dalmatinskih gradova, a valjda i hrvatske čete, ipak Šišić ne opisuje bitku pod Dračem, gdje je hame-
tom poražen bizantijski car Aleksije I. Komnen. A baš grupacija sila u toj bitci vanredno je karakteristična za čitavi tadašnji zapadni Balkan ili istočni Jadran.

Uz papinske Normane stoje Hrvati, uz istočnog cara vrlo odlučno Arbanasi, Srbi, pod svojim kraljem Konstantinom Bodinom, ne će da učestvuju u bitci; stoje postrance i čekaju kako će boj svršiti. Kad vide poraz carev, mirno se vraćaju kući. Poslije se pridružuju Normanima (str. 596.).

Prema Šišiću (str. 463.) bio je »kraj Bosna« na porječju gornjeg toka rijeke Bosne, odakle se je to ime tek poslije pomalo proširilo u današnji geografski pojam, »sastavni dio hrvatske države, bar od druge polovice 9. vijeka do kralja Miroslava (945. do 949.). kada je došao u vlast srpskoga kneza Časlava. Ali poslije njegove smrti opet se je Bosna vratila u sklop hrvatske države«.

Pod hrvatsko kraljevstvo spadala je, prema Šišiću, i zemlja između Gvozda i Drave. Za ove krajeve ne postoje isprave iz doba hrvatskih vladara. Šišić ističe (str. 615.) da je listina ostrogonskog nadbiskupa Felicijana od g. 1134. najstarije svjedočanstvo, što ga imamo, ne samo o biskupiji zagrebačkoj nego i o zemlji između Gvozda i Drave ili o sredovječnoj Slavoniji uopće. Posve je sigurno (str. 618.) da je zagrebačku biskupiju osnovao ugarski kralj Ladislav oko god. 1094. U odnosima Hrvata i Mađara Šišić razara neke fikcije, stvorene od prijašnjih hrvatskih historičara. Tako utvrđuje (str. 622.) da je posljednji hrvatski kralj Petar poginuo u bitci s Mađarima kod Gvozda u rano proljeće 1097., a ne 1102. Nipošto nije opravdano nazivati toga kralja Svačićem. To ime tek je literana kombinacija Račkoga (str. 614. n. 56.). Kod pregovora kralja Kolomana s Mlecima potkraj 1097. o pitanju da li mletački dužd imade pravo na naslov vladara Hrvatske i Dalmacije, trebalo je (str. 628. do 630.) spomenuti ugovor cara Aleksija I. s toskanskom varoši Pizom od god. 1111. (Miklosich-Müller, Acta graeca 3, 5). Iz tog se ugovora jasno vidi da Bizant smjera natrag zadobiti »Hrvatsku i Dalmaciju«. Ta listina u vezi s obnovom bizantinske vlasti u dalmatinskom tematu god. 1091. bila bi odlučno poduprla njegovo mišljenje da je Hrvatska kralja Petra bila u tijesnoj vezi s Vizantijom (str. 631.).

Toliko branjena i napadana »pacta conventa« između 12 hrvatskih plemena i kralja Kolomana na Dravi g. 1102. smatra Šišić vjerodostojnim izvorom za ovu godinu i preuzima ih u svoje djelo sa svim konzekvencijama (str. 635.—641.). I ja smatram taj spomenik dragocjenim izvorom, ali tek za 14. vijek hrvatske povijesti. Šišić brani svoju tezu jednako kao i u prijašnjim svojim radnjama. Tek u jednom vrlo važnom detalju tog kompliciranog pitanja on temeljito mijenja svoje mnijenje. Dok u »Priručniku izvora« (Zagreb 1914. str. 522.—524.) odlučno tvrdi da je u arhivu Zrinjskih postojala »isprava Kolomanova za Mrmanju od plemena Šubića iz godine 1102.«, dotle ovaj puta (str. 639.) odlučno niječe svaku mogućnost opstojanja te listine, i to baš u polemici s mojim nazorima u pogledu pacta conventa. Nu Šišić je u »Priručniku« (str. 524.) ustvrdio kao sigurno to »da se u hercegškom izvjesnom arhivu u Italiji nalazno nalazi nalična isprava Kolomanova od 1102. koju će na svaki način nastojati da dobije u ruke«. Koliko ja znam, tu se radi o arhivu knezova Cito-Filomarinu u Napulju. Ta listina bila bi od odlučne važnosti u čitavoj kontroverzi. I baš ove listine ni jednom jedinom riječi ne spominje Šišić u svojem najnovijem djelu.

Djelo Šišićevo bez sumnje je najbolje, najpotpunije, znanstveno i tehnički najdotjeranije, što ga imamo o staroj hrvatskoj državi. Iziskivalo je čitav jedan radin i znanstveno dobro fundiran ljudski život. Samo stručnjak može potpuno ocijeniti golemi duševni posao i fizičku ustrajnost kod stvaranja ovakova djela. K činjenicama političkog značaja, koje su ovdje sabrane i poredane u uzročnoj vezi, teško da će ikada više pridoći nove. Sa gledišta stare historijske škole, koja je još uvijek dominantna, djelo se mora nazvati monumentalnim. Sa gledišta nove škole, koja shvata sile-smjernice razvoja i uvoja i zahtijeva plastično zrenje kolektivnog života u prošlosti, stanovište je posmatrača prema objektu odviše negibljivo. Djelo je preomašno, a da dobije ovu najvišu oznaku.

(Izašlo u »Novostima« 1926., 1. travnja i u »Starohrvatskoj Prosvjeti« 1. 1927.).

Značajke Hrvatske nacije

NAD PONOROM DVAJU SVIJETOVA. — NA TISUĆLJETNOJ
STRAŽI BIJELOGA ZAPADA. — CRVENA HRVATSKA I RE-
LIQUIAE RELIQUIARUM. — NUKLEUS HRVATSKE NACIJE.
— VISOKA KULTURNA MISIJA HRVATSKOG NACIONALIZMA.

1.

Kolijevka Hrvata njihala se je u zakarpatskim krajevima, baš na liniji, koja danas označuju granicu eurazijskoga Istoka. Tu, na skitskim poljanama za opažanja starih Rimljana gotovo je »pre-stajao svijet«. Ali na tim poljanama upravo je bujao život preraz-ličitih naroda, jer one su bile posve otvorene prema Aziji. Tu je bilo pravo »rodilište naroda«, vagina gentium. Kroz tisućljeća tu su se, osvajanjem i prselojivanjem jednih plemena po drugima, radjali novi i umirali stari puci. U Polesju, u močvarnoj zemlji, kojom pro- tječe Pripjet, u trokutu, čije vrhove danas označuju gradovi Brest- Litovsk, Mohilev i Kijev, satkala se čudesna, sesilna i masohi- stička, slavenska krv, koja poput kitajske silnom snagom lijepi uz- tlo i u mističkim, »bogonosnim« snovima traži ispunjenje želja. Čije ispunjenje ne dopušta kruta java. Ta krv pod pritiskom sadi- stičkih, nomadskih plemena gurnuta je na jug prema rimskom »li- mes imperii«. Kad je taj pukao, poput bujice prelijevali se razni nomadski narodi na Balkan. Svi su iščežli. Ostala je jedino sla- venska rasa i u 10. vijeku bizantinski carevi taru sebi oči kao iza- sna, jer da se je »poslavenila čitava zemlja«. Kao i ostali Slaveni donijeli su i Hrvati u svoju novu postojbinu u svojim žilama po- sudu »praslavensko baštinske mase«. Ta krvna baština dobila je ovdje jaku natruhu neposredne i posredne (arumunske, kucovlaške, morlačke) ilirske krvi, koja je stvorila dinarski tip (Hercegovci, Dalmatinci, Crnogorci), pak primjesu avarske krvi napose u Lici i madžarske krvi napose u Zagorju. Ta altajska ili turanska natruha (jasno vidljiva u jakoj konjaničkoj sili hrvatskog kraljevstva u 10.

vijeku i u podrijetlu imena »ban«) dala je slavenskoj baštinskoj masi Hrvata zasebnu tvrdokornost i gospodsku rigidnost. Najtvrdje, neslomljive karaktere još i danas u Hrvata stvaraju Zagorje i Lika.

Imajući iza leđa geopolitičku silu Podunavlja legli su Hrvati na Jadran, koji je bio miniatura Sredozemlja, kulturna jedinica, svezana obručem rimsko-dalmatinskih i italiskih varoši. Sredozemlje pako bilo je još mnogo vijekova iza njihova dolaska optimum bijele civilizacije. Hrvati došli su u Ilirik, na pogranično zemljište par excellence, gdje su i prije i poslije graničile vlasti, kulture i religije. Već prije njihova dolaska baš posred Ilirika puklo je bilo, politički i kuturno, na dvoje rimsko carstvo. Unifikacija Sredozemlja bila je u naponu rimske snage tek prividna. Istok i Zapad bujno su živjeli pod tankom rimskom koricom i konačno od jednoga stvorili dva carstva. Hrvati naišli su na goleme ruševine zapadnog carstva, ali i na svježe žarenje papinskog Rima, kojem podlijega čitavi istočni Jadran od Istre do Drača. Politička povijest sredovječne hrvatske kraljevine zapravo nije drugo već odsjev velike borbe između sredozemnog Istoka i Zapada, Bizanta i Rima. Zapad je na hrvatskom tlu apsolutno nadmoćan i ova zapadnjačka dominanta ostaje karakteristikom hrvatske nacije kroz sva poznija vremena. Hrvati ostaju na zapadnom rubu ponora, koji dijeli dva svijeta na Balkanu i koji se ni na koji način ne dađe prikriti travom i mahovinom. Nakon gubitka svoje dinastije oni postaju »predzidjem kršćanstva« prema turskoj najezdi. »Bogonosec« slavenske baštinske mase stvara uoči ove najezde vanredno snažnu sektu bosanskih Bogomila. Slavenska sesilnost pretvara se u vjernost prema domovinskoj grudi, slavenska mukotrpnost u čuvstvo lojalnosti. Na pograničnom teritoriju niču »graničari« i to ime zadugo postaje sinonim za Hrvate. K dominantij zapadne kulture u prvoj periodi Hrvata na Jadranu, k vjernosti prema grudi u drugoj periodi pridružuje se u trećoj periodi (kad prestaje turski tlak) silna i žilava svijest za »stare pravice«, vidljiva već u prvoj periodi u znamenitom Savezu 12 plemena (sklopljenom na otpor protiv ugarskog feudalnog sistema), u drugoj periodi u Gubčevoj buni. Biološka porjadina ove svijesti pietet je prema mrtvim i dužnost prema još nerodjenim generacijama. Uz suradnju komponente »bogonosca« ta se svijest u današnjim danima kristalizira u martirsku borbu za načela čovječnosti.

II.

Historija takove izrazito zapadnjačke i slavenske nacije na tisućljetnoj izrazitoj granici dvaju svijetova, sredozemnog Istoka i Zapada, vanredno je važna s gledišta povijesti čovječanstva. Hi-

storik, koji piše »Povijest Hrvata«, hotice ili nehotice donosi znamenit prilog k avant- ili arrere-gardi bijelog Zapada. Nu kad se ne radi svijesno u ovakovoj perspektivi, kad radi kao jednostavni »recorder«, registrator historijskih činjenica, kad služi tek kao poluga mnemi ili kolektivnom pamćenju svoje nacije, on otkriva bitne značajke svoje nacije i daje putokaz za sigurno opredjeljenje i u najtežim njenim časovima. Ovakav »recorder« s golemim mnemičkim aparatom, smještenim u njegovoj nedovršenoj »Povijesti Hrvata«, bio je Vjekoslav Klaić.

Dvije od posljednjih njegovih studija izašle su ove godine u »Vjesniku hrvatskog arheološkog društva« pod naslovom »Županija Pset i pleme Kolunić«, pak pod naslovom »Gradja za Hlivanjsku županiju«. Njima utvrđuje on, da su Hrvati bili slavenski prajsedioci zapadne Bosne. Gotovo istodobno u »Hrvatskom Kôlu« izdao je raspravu o »Crvenoj Hrvatskoj i Crvenoj Rusiji«. Tu je on nepobitno dokazao, da je Crvena Hrvatska popa Dukljanina zaista postojala u južnoj Dalmaciji i današnjem primorju Crne Gore ili Zete. Konstatira, da u zakarpatskoj pradomovini Hrvata dolazi ime Bijeli Hrvati, Bijela Rusija i Crvena Rusija. Između Buga i Sana bio je grad Crven (spomenut već g. 871.). Oblast oko tog grada dobila je ime Červonaja Rus, Crvena Rusija. U tu oblast spadao je grad Sambor na gornjem Dnjestru, a mi imamo Samobor kod Zagreba i stari grad Samobor bliju sutoka Pive i Tare. Dnjestar ima pritoke Lomnicu i Bistricu, koji dolaze i u Hrvatskoj. U Bosni imamo rijeku Sanu, a po njoj imali smo i sansku županiju, dok je župa Bužani bila između Otočca i Gospića. U hlivanskoj župi već je koncem 12. vijeka postojalo pleme Hliviljani, koje se bijaše odijelilo od plemena Bužani i donijelo sa sobom tradiciju o knjeginji Bugi (Buško blato, Bužanin-grad). Takovo opetovanje nije slučajno. Ono se osniva na prastarom i još vazda mladom običaju, da iseljenici redovito nazivaju rijeke, gore i naselja u svojim novim obitavalištima imenima iz stare domovine. Tako i Hrvati, sjećajući se svoje sjeverne domaje oko Červen-grada, prozvaše jedan dio svoje nove domovine Crvenom Hrvatskom. Ovim svojim istraživanjima Klaić se je potkraj života vratio k polaznoj točki svojih studija. On je naime još prije neko pedeset godina napisao izvrsno, ali još ni danas nedovoljno uvaženo djelo pod naslovom »Hrvati i Hrvatska«.

Svim tim studijama Klaić nije samo ustanovio rasezanje imena Hrvati u dalekim sjevernim krajevima, pa izvorno napučenje zapadne Bosne, južne Dalmacije i Crne Gore po Hrvatima, već je ujedno točno odredio zakarpatsku pradomovinu Hrvata i time pokazao historički kontinuitet »praslavenske baštinske mase«, što su ju iz poljana Rusije u svojim žilama Hrvati donijeli na jadranski

jug. Historijskom razgranjenju izvorne hrvatske krvi posvetio je zasebnu pažnju u svojoj raspravi o »Hrvatskim plemenima od 16. vijeka«. Napisao je prvi sredovječnu »Povijest Bosne«, u kojoj bogomilski pokret igra golemu ulogu. Time se je on instiktivno dotakao slavenske komponente »bogonosca«. Tursku najezdu i žilavi ratnički otpor Hrvata proučio je s najvećom pomnjom. I tu je on shvatio, da »reliquiae reliquiarium olim inclyti regni Croatiae« sačinjavaju jezgru (nukleus) hrvatske zapadnjačke nacije. Ta jezgra, pod pritiskom Turaka, pomakla se je s Jadrana na sjever. Nikada ni na čas nije ona prošla kroz bizantinsko-tursku državnu retoriku. Ostala je od ove netaknuta i kao u živoj ćeliji taj je nukleus vazda u stanju, da regenerira i državopravno obuhvati sve dijelove hrvatske plazme, koja se je rastočila po starom Iliriku.

Nacionalni kriterij žilava držanja i sticanja »pravica« ocrtao je Klaić još malo pred smrt ovim riječima: »Naši djedovi i u najnepovoljnijim prilikama vazda su budno pazili, da u javnom životu održe jednom stečena prava i da steknu nova. U tom su nastojanju polazili dvojakim smjerom: prvo da drže na okupu i da proučavaju kraljevske rezolucije i reskripte, drugo da artikulama svog hrvatskog sabora kraljevskom sankcijom pribave i utvrde zakonsku vrijednost, pa da tako tim saborima održe zakonodavnu vlast. To se naročito opaža za vladanja porodice Habsburg, kad je Hrvatska bila članom velike i prostrane monarhije, sklupljene od raznih naroda i zemalja. Dok su vladari te monarhije već od prvoga časa snovali da od smjese naroda i država stvore jedinstvenu i homogenu državu, Hrvati su neprekidno radili da obrane svoju samostalnost i svojoj domovini održe ne samo ime, nego i karakter kraljevine. Ta i sama nagoda hrvatsko-ugarska od god. 1868. morala je priznati, da je Hrvatska »politički narod«, a Pliverić je dokazao, da je ona i po nagodi ostala državom« (Vjesnik državnog arhiva u Zagrebu 1928. str. 112.).

Tek u oštro graničarsku značajku hrvatske nacije nije duboko zagrabio Klaić. I to je manjak u njegovim radovima, koji će valjati nadomjestiti. Kad se ta historijska značajka posve jasno uoči, svaki hrvatski inteligenat, pa čak i filozof, znat će posve točno, da je hrvatski nacionalizam nešto daleko više od nacionalizma bilo kojeg ne-pograničnog naroda, da je viši i čovječanstvu korisniji od integralnog jugoslavenstva. Filozof s pravom može držati, da je nacionalna ideja negativna, jer raskida čovječanstvo i koči napredak raznih internacionala, pravi tudjine, a tudjin i neprijatelj su sinonimi. Ali dok postoji drevni jaz između sredozemnog Istoka i Zapada i puca još daleko veći, svjetski jaz između Azije i Evrope,

dok s Balkana kroz 500-godišnju bizantinsko-tursku retortu juri 14. vijek, hrvatski nacionalizam označuje jedan od najsnažnijih bedema zapadne civilizacije. Dok je ova ugrožena, a danas jeste, hrvatski nacionalizam ne znači samo ljubav prema rodnoj grudi i hrvatskim domovima na njoj, on ne znači lokalni patriotizam, već lojalnu službu čitavom bijelom Zapadu. I za to on je apsolutno pozitivan.

(Izašlo u »Hrvatu« 1928. 1. augusta, u »Hrvatskom Pravu« 1928. 4. augusta, i u »Pester Lloyd« Abendblatt 1928., 8. augusta).

„Penši“ hrvatskog jezika

RJEČNIK NARODNIH ZOOLOŠKIH NAZIVA.

I.

Drevna kitajska kultura u davno je doba stvorila jedan čudesan termin, koji bijela znanost još ni danas nije dovoljno uvažila. Kitajci, vanredni ljubitelji životinja, napose pernatih, apstrahirali su iz posebnog dara i sposobnosti pojedinih životinjskih vrsta poseban pojam, kakav nije stvorio nijedan drugi jezik, izraz »pen-ši«. Šepiri li se paun, pjeva li kanarinac, to je njihov penši. Penši goluba njegov je instinkt domaje, u pogledu kojeg bijeli zoolozi naslućuju poseban aparat, položen kod goluba listonoše u karakterističnim izbočinama iznad uha, a nezavisan od koštica labirinta. Penši krta jest njegov rumeni nosić, kojim on unaprijed osjeća rahlost zemlje. Za taj nosić vele bijeli zoolozi, da je to neki predteča seismografskog aparata.

Taj kitajski pojam penši-ja tamno se je naslućivao već u davnim totemističkim životinjskim pričama bijelih, crvenih i smeđih ljudi. Te priče, u kojima životinje igraju ulogu, bujno su još živjele u evropskom »srednjem vijeku«. Došle su i na Balkan preko Bizanta iz indijskih, perzijskih i arapskih vrela, a našle su na Zapadu i umjetničke obradbe kao na primjer u Goetheovom »Reinecke Fuchs«. Jasniji postao je taj pojam na evropskom Zapadu tek u naše doba u literarnim tvorevinama Kiplinga (Jungle Book), Bonselisa (Maya die Biene), Branda (Alcantraz), Thomsona (Arno), Jack Londona (The Call of the Wild), Horacija Quiroge (Cuentos de la Selva) i Williama Beebe-a (Junge Peace). Ali bijela znanost još nije taj pojam posve uočila, jer inače bi ga već bila preuzela kao znanstveni termin, da njime označi biološki eksponenat, glavnu oznaku nekog organizma, neke bilinske ili životinjske vrste. Klorofilna funkcija biline, ta najveća biološka tajna, kojom se hvata i magazinira sunčano svjetlo na ovom planetu, morala bi već biti označena kao »penši« biline. Penši ili biološki eksponenat pojedinih vrsta bilinskog i životinjskog carstva morao bi biti već u veliko

izradjen onako, kako je to pokušao botaničar France, koji je na mnogo plastičkih primjera pokazao, da je bilina već stotine milijuna godina u suverenom posjedu svih principa tehnike, što ih je kasnije svojim umom otkrilo mlado planetarno biće, čovjek ili »homo faber«. France je na temelju ovakovih bilinskih putokaza riješio i neke zakučaste probleme najmodernije ljudske tehnike. Ovakovo proučavanje penšija dalo bi duboke poglede u smjernice planetarne evolucije Života. Na ta jnačin postiglo bi se ono, što je Bergson u svojoj »Evolution creatrice« nazvao »une conscience coextensive à la vie«. Jer svoje penši-je nema samo bilina, nema ga samo animalno carstvo, koje preko čovjeka tendira prema otkriću tajne zelenog lista (na kojem sada još sasvim grubo parazitira). Penši imade svaki organizam za sebe, svaki organ, a postoje i kolektivni, sociološki penši-i.

Svoj izrazito socijalni, komunistički penši imade košnica, imade mravinjak i termitsko brdo. Ove kolektivne životinjske asocijacije nipošto ne spadaju u predsociologiju, kako bi to htjeli neki sociolozi. One su kulminacija onog životnog elana na ovom planetu, koji se je po tračnici kukaca vinuo do jedinstvene ćelije višeg, državnog tipa, u kojem individui košnice, mravinjaka i termitskog brda sačinjavaju kolektivnu plazmu, a kraljevsku jezgru matice. Ti kolektivni protisti post-sociološki su fenomeni s ljudskog gledišta, jer njihov je razvoj započeo mnogo milijuna godina prije čovjeka, daleko u mezozoiku i kredi, pak je prema tomu stigao do stanja, čiji današnji penši mogao bi da bude blijesak daleke budućnosti čovječanstva.

Čovječanstvo mlada je pojava na planetu. Ipak su u prošlom stoljeću sociolozi zapazili, da ljudske socijalne tvorevine podsjećaju na organizme. Stvorila se sociološka škola organicista, koji su stali potezati usporedbe između funkcija države i funkcija živih organizama. Takove analogije izgledaju nezgrapne, jer organisti tražili su odviše visoke organizme za svoje paralele: uspoređivali su države s ustrojstvom ljudskog tijela. Možda bi bolje bili uspješni, kad bi bili za ljudska socijalna ustrojstva tražili homologije u jednostavnim ćelijama (Einzeller), u protistima.

Čovječanstvo stvorilo je do sada dva izrazita tipa zbijenih asocijacija, a to su Totem (T) i Polis (P). I vagilno (američko) indijansko pleme (odakle potječe ime totem) i sesilni helenski grad (polis, politeia) kalaju se poput protista mitotički. Totem dijeli se na dvoje, pa onda na četvero i osmero. Helenski gradovi slali su svoja sveta proljeća, svoje kolonije; rojili su se poput pčelca. Simbioza ovih dvaju tipova (T i P) stvorila je naciju (N), u kojoj P sačinjava nukleus, a T plazmu. Glavni unutarnji faktori za stva-

ranje ovakove kolektivne ćelije višeg reda jesu srodna krv, plastika tla, zajedničko pamćenje kolektivnih boli i radosti kroz dugi niz generacija, dakle rasni, geografski, kulturni i historički momenti. Zajednički jezik sam o sebi nipošto ne stvara naciju. Kroz dugi niz vijekova jezik čak razbija nekad jedinstvena plemena, kako to uči glotologija uopće, a indoevropska komparativna filologija napose. Golemo područje engleskog jezika smjesta bi se raspalo barem na tri zasebna jezika, kad bi nestalo literarne tradicije i kad bi se napustila etimologija u pisanju.

Svaka nacija imade svoj vlastiti penši, svoje zasebne biološke odlike i mane, a prema tomu postoji i penši njihova saobraćajnog organa, jezika. U svakom jeziku imade riječi, koje označuju pojmove, što ih nijedan drugi jezik nije uhvatio tako točno. Takove riječi ne dadu se nikada točno prevesti na drugi koji jezik. Kad bi se pokušao sastavljati doista jedan umjetni svjetski jezik, a ne onakovi nazovi-svjetski jezici kao što su to Volapük, Esperanto, Ido ili pak »Doitsches Pidgin«, tada bi trebalo uvažiti penši svih velikih mrtvih i živih jezika. Valjalo bi preuzeti svu grčko-latinsku terminologiju, kako je ovu kroz stoljeća ustalio Bijeli Zapad napose na polju astronomije, matematike i medicine. Za filozofske pojmove odlučna bi bila indijska terminologija, za socijalne kitajska, za tehniku engleska i njemačka, za brodarenje engleska i malajska, za poljodjelstvo ruska, za stočarstvo mongolsko-turska, za vojništvo njemačka i japanska, za kult mrtvih kitajska i indijska.

Svoje penšije imadu i hrvatski i srpski jezik. Jasno je vidljiv taj penši u narodnim pjesmama, koje je vanredno teško prevoditi na koji drugi jezik. Kako je to pokazala Freudova psihoanalitička škola, a napose dr. Rank, narodni mitos izgrađuje se po zakonima individualnih snova. Temeljno mu je vrelo težnja za ispunjenjem želja. Ono, za čim narodna duša uporno čezne, a što se ne daje realizirati na javi, to se očituje u mitu, u ciklu narodnih pjesama. U takovom ciklu sadržan je stoljetan san jedne nacije. A nacije sanjaju različito, pak je i snena odora takovih pjesničkih tvorevina teško prevodljiva. Asocijacije obavljaju se ovdje u jakim skokovima kao u individualnim snovima. Imade tu izraza, atributa i metonimija, koji u tuđem jeziku zvuče skroz naskroz nezgrapno.

Taj mitski i jezični penši hrvatskog i srpskog naroda, kako on izbija u narodnim pjesmama, davno je poznat i u vanjskom svijetu. Sada dobivamo u »Rječniku narodnih zooloških naziva«, što ga je započela izdavati jugoslavenska akademija znanosti u Zagrebu (knjiga prva, Dvoživci i Gmazovi), a sakupio ga i obradio dr. Miroslav Hirtz (Zagreb 1928., Nadbiskupska tiskara, XV. i 197 stranica u velikom oktavu), znamenit i još nepoznat prilog za hr-

vatski i srpski jezični penši. Autor je tim djelom dokazao, da Hrvati i Srbi imaju »jedan osobiti zoološki jezik, koji je dosad ostao gotovo neopažen i koji malo tko poznaje« (str. III.).

II.

Dr. Hirtz odličan je i snažan prirodoslovac, koji bi svoju struku znao dostojno zastupati na bilo kojem evropskom sveučilištu. Sveukupni njegov rad na znanstvenom i literarnom području vrlo je lijepo i opširno osvijetlio dr. Mato Hanžeković u »Savremeniku« 20 (1927.) str. 390.—401. Ovim svojim najnovijim djelom dao je Hirtz ne samo važan prilog za naš jezični penši, već je stvorio nešto, što nema precedenta u svjetskoj naučnoj literaturi.

Postoje doduše velike herpetologije i ofidiologije kao Schreiber (Herpetologia Europaea) i Boulanger (The snakes of Europe. London 1914.), pa veliki njemački zoološki i prirodoslovni rječnici (Ziegler, Korschelt-Linck). Ali svi ti tumače tek znanstvene termine i strukovne izraze, a ne bave se s trivialnom terminologijom. Pa i lovački rječnici njemački, engleski i francuski (jer kod tih naroda postoji poseban lovački jezik), tumače tek pučke izraze, na bez primjera iz narodnog jezika i literature i bez navoda lokaliteta. Nešto slično kao Hirtz pokušao je god. 1879. Bogoslav Šulek u svom »Jugoslavenskom imeniku bilja«, nu to je doista čisti imenik donosi tek gola imena, a ne cjelokupnu termino- i frazeologiju, vjerodostojno potvrđenu navodom mnogobrojnih primjera i lokaliteta.

Dr. Hirtz htio je prvobitno napisati jedinstveni zoološki rječnik, koji bi u isti mah obuhvatio sve velike skupove animalnog carstva. Nu gradja mu je tako silno narasla, da se je morao odijeliti na podjelu po specijalnim područjima zoološke sistematike. Pojedina područja zoologije i onako su se s vremenom razvila u zasebne discipline. Tako su kao prva knjiga njegova zoološkog leksikografskog rada izašli »Dvozivci (Amphibia) i Gmazovi (Reptilia)«, a imaju slijediti još četiri knjige i to: Sisavci, Ptice, Ribe, pa Niže životinje.

Vrela ovom rječniku u prvom su redu živa narodna riječ i pismeni spomenici tradicionalne književnosti, u drugom redu djela umjetne književnosti, napose naučne, koliko ona odišu narodnim duhom. Od tradicionalne literature iscrpeno je sve, do čega je autor mogao doći. Pregledani su upravo bezbrojni naši dnevници, tjednici, godišnjaci, smotre, almanasi, beletristički časopisi, koledari, a tako i edicije naših književnika starijeg i mlađeg doba. Osobito dobro proučena je gradja sabirača naše folklore. Dosta gradje našlo se je naročito u rječniku Vukovu i velikom rječniku Jugoslavenske akademije.

Uz riječi, što ih je autor sam u narodu zabilježio, naznačen je lokalitet ili kraj, u kojem se one govore. Da se posluži višim ciljevima nauke, naročito lingvistici, i da se djelo učini pristupačnim i stranim učenjacima, istumačena je glavna sadržina latinskim i njemačkim stručnim jezikom. Dr. Hirtz pokazao je zamjerno poznavanje ovih dvaju jezika, jer jezični penši, kako spomenuh, vanredno je teško prevoditi pogotovo na latinski jezik.

Uz pojedine riječi navode se originalni primjeri, t. j. rečenice, uzete iz živog narodnog govora, dijelom iz pismenih izvora, da se tako utvrdi postojanost ili tipičnost odnosne riječi, izraza ili fraze, a podjedno prinesu dokazi, da se tu radi o jednom stalnom jeziku, a ne možda o nekoj slučajnoj figurativnoj dīkciji ili jezičnoj ornamentici narodnih posmatrača i pisaca. Naročito su birani primjeri, u kojima ima gradje za domaću folkloru i koji mogu da posluže kao predmet studja poredbenoj psihologiji naroda. U primjerima zadržan je kolorit govora onoga kraja uz lokalne dijalektične osobine, da se tako njima što obilnije uzmogne koristiti komparativna filologija.

U terminologiji ima mnoštvo izraza, koji se odnose na sistematiku, fiziologiju, biologiju, anatomiju, gonimatiku i ontogeniju amfibija i reptila. Velika pažnja skrenuta je terminologiji boja, za koju nam dosad gotovo posve nedostaju pravi narodni izrazi, zatim terminologiji, koja mse označuju životinjski glasovi, koje narod vrlo uspješno silabira.

U Rječnik ušlo je preko dvije tisuće termina, a od njih gotovo 1000 novih riječi i oblika (992) i 386 homonima, što znači, da su od svih ovdje sakupljenih termina dvije trećine za naš jezik nove. Da se proučavanje gradje učini što preglednijim, označena je svaka nova riječ zvijezdicom, svaki homonim krstićem.

Da se vidi, kakovim su bogatstvom opažanja hrvatski i srpski jezik vezani uz prirodu, donosim slijedeći primjer iz Hirtzova rječnika o zmiji: »Mužjak od zmije: zmičak, zmijac, zmijinac, zmijinov, zmijun. Mlade od zmije: zmijče, zmijčić, zmijić, zmijućak, kolektivno zmijčad. Zmija po boji: bijela, bjelasta, bjelugasta, bjelugava, bjelunjava, bjelušasta, bjeluškava, ciglena, crna, crvena, garasta, kestenasta, kostanjasta, kostanjeva, lasasta, lužava, lužasta, macasta, maglasta, medasta, mrka, murgasta, nacrna, nažutkasta, pepelnasta, pepeljava, pepeljiva, plavasta, plavušasta, podbjelasta, popelna, popeljasta, popeljiva, ribasta, rīdja, sigava, siva, sivasta, subjela, suerna, sugava, sura, šara, šarasta, šarava, šarena, šarfasta, šarevita, šarovita, tamnasta, vugasta, zagasita, zečkasta, zekasta, zelena, zelenasta, zeljkasta, žučkasta, žuljkasta, žuta, žuteljava, žutkasta, žutunjava. Zmija po šarama: cvjetasta,

čogana, grlasta, iskrivuljata, ispirgana, istrikana, izolučena, izuvi-
jana, izvežena, izvijugana, klječasta, kolasta, križasta, krpasta,
peckasta, pečava, pergasta, pikasta, piknjasta, pigasta, pirgasta,
pirgava, pirlitana, pisana, pisasta, pjegasta, pjegava, poštrapani,
prugasta, prutasta, pulijasta, špirgasta, štrikasta. Zmija po izrastii-
nama: huhurasta, krilovata, krunasta, krunkasta..

Uz zmiju vezane su uspomene iz davnog poganskog doba,
prežitci, koji su zajednički gotovo svim balkanskim narodima, a
koji su još koncem 12. vijeka bili vanredno jaki na južnom Jadranu.
Prema pripovijedanju popa Dukljanina na brdu Obliku (kod Ulčinja)
stanovale su ognjene zmije (serpentes ignei). Rumunsko-arbanaska
riječ »balaur« (koja izvorno znači »zmaj«), nalazi se u našem jeziku
kao blavor, blaor, blahor, bahor, a označuje jednu vrstu guštera
(Ophisaurus apus, Panzerechse). Praznovjerje, da zmija može biti
dobar duh i čuvar kuće, to praznovjerje, koje u punoj mjeri nala-
zimo i kod Arbanasa (takova zmija kod njih naziva se »vittore«),
jasno je vidljivo u nazivima: čuvar, čuvar-zmija, čuvarica, čuvar-
kuća, domaća guja, domaća kača, hižna kača, krsnara, kućanica,
kućarica, kućaruša, kućevna zmija, kućevnik, kućna zmija, kućnica,
kućnjača, kutnja zmija, pokućara, pokućarica, pokućnica. U Crnoj
Gori ona se naziva »sjenovita zmija«, jer kod Crnogoraca »sjen«
ne znači samo sjenu, već i duha-čuvara (Schutzgeist), posve ana-
logno arbanskom »hie e ljig« (v. Hahn, Albanesische Studien I, 162).
Hirtz je dobro zapazio, da u ovu grupaciju spada i naziv »božji list«,
eufemizam za zmiju, koji se upotrebljava napose u Slavoniji. Snene
asocijacije narodne izvršno ilustrira primjer, da se Vipera ammoo-
dytes (Sandviper) naziva u Vrapču »brezovača«, jer je sivkasta
kao brezova kora, a u srpskim krajevima (okrug Podrinjski) »dže-
verdan«, »dževerdanka«, jer je išarana kao dževerdan, koji spada
medju puške »risanice« s išaranim cijevima. Iz toga vidi se i go-
lema razlika u mentalnim asocijacijama Srba i Hrvata.

(Izašlo u »Obzoru« 1928., 19. srpnja).

Cincarska krv

SRPSKA KNJIGA O BEOGRADSKOJ ČARŠIJI.

Kroz tisućljeća stari Ilirik bio je granicom religija, kulture i vlasti. Na tom tlu puklo je na dvoje rimsko carstvo. Sjeverni Jadran došao je pod Rim, balkansko zaledje i južni Jadran pod Bizant. U doba, kad je rimsko carstvo pucalo na Istok i na Zapad, na Balkanu još nije bilo Slavena. Jadran bio je romanski i arbanaški. Balkan bio je na jugu grčki, rumunjski na sjeveru. Rimska vojnička kolonizacija na dunavskom »limes imperii« imala je potpuni uspjeh. Vojnički tabori i zemljišta, što su ih ovdje dobivali isluženi legijonari, postali su etničkom retortom romanizacije. Latinski jezik brzo se je ovdje raširio, ali pri tom je podivljao. Na teritoriju, gdje su obitavali rimski »militares et paene barbari«, nije se održao nijedan autohtoni jezik, ali je stvorena široka prarumunjska jezgra.

Kad je pod pritiskom prerasličitih borelanih naroda pukao rimski limes na Dunavu, poput bujice prelijevali se razni nomadski narodi na Balkan, a onda iščezavali. Ostala je jedino sesilna slovenska rasa, koja bez poriva nomadske krvi posvuda poput kitajske silnom snagom lijepi uz tlo. U 10. vijeku bizantinski carive taru sebi oči kao iza sna, jer da se je »poslavenila čitava zemlja«.

Slavensko zaselenje rasteplo je i promijenilo velik dio sveukupne rumunjske etničke mase na Balkanu. Bacilo je čitave slojeve sjevernih pastirskih Rumunja na južne slojeve, u kompaktnim masama potislo ih na istok, stjeralo ih duboko na jug preko klasične granice grčkog i latinskog jezika i otkolilo ih na zapad sve do ispred vrata primorskih dalmatinskih gradova. U Makedoniji i Tesaliji, kajo u 14. vijeku nosi ime »Velika Vlaška« (Megale Blachia), javljaju se u 10. i 11. vijeku pradjedovi današnjih Makedorununja, Aromuna, Cincara ili Kucovlaha. Tu oni žive u uskoj simbiozi sa Slavenima, a naročito s Arbanasima. Za ovakovu simbiozu karakterističan je nadimak, što ga (godine 1400.) daje janinska kronika osvojitelju epirske varoši Arte, Vongu. Ona ga zove »Serb-arbanito-bulgaro-vlah«.

Na rumunjska plemena Makedonije i Tesalijske turski je udar djelovao obratno nego negda slavenska najezda na Rumunje rimskog limesa. Slojevi rumunjski kidaju se sada prema sjeveru. Paštirski taj rumunjski val giblje se u sjevernom smjeru mnogo brže, nego hrvatska i srpska jezgra, koja se također pomalo pomiče prema Dravi i Dunavu. Sve do potkraj 18. vijeka vrši se u turskoj državnoj retorti (koja je nastavak bizantinske) jako pomicanje rumunjskog elementa prema sjeveru. Gomile njihove prelaze i na austrijsko tlo. U žilama svojim nose one staru vagilnu krv i onakav mentalitet, kakav im je nametnuo stoljetni intenzivni grčki utjecaj, koji je bio vazda snažan i u turskoj carevini.

Zanimljiva i učena studija, što ju je pod naslovom »O Cincarima, Prilozi pitanju postanka naše čaršije« (Beograd, 136 str.) ovih dana objelodanio docent beogradskog sveučilišta dr. D. J. Popović, ne govori mnogo o davnom podrijetlu Cincara. »Sve su to Cincari i pogrčeni Cincari iz očito cincarskih mjesta i nešto malo Grka, ali to ne iz Helade nego iz — kako su stari Heleni smatrali te krajeve — polubarbarske Makedonije, Epira i Tesalijske«, kaže Popović (str. 132.). »Svi Cincari zovu sebe Aromunima. Ime Cincar treba da je postalo iz podsmijeha na njihov način izgovaranja broja pet, koji oni u svom jeziku izgovaraju cinc, umjesto činč, kako to izgovaraju ostali Romani. Po Weigandu (koji je velik stručnjak za Aromune) Cincari su ovo ime dobili od Srba« (str. 9.). Vrlo dobro ističe autor da su za njihovu sudbinu od predsudnog uticaja Grci. »Pod uticajem grčkog duha Cincari su se bacili naročito na kopnenu trgovinu, ali ne pod svojim imenom nego pod imenom Grka. Na taj način postali su Cincari, pored Grka, nosioci grčkog duha i grčke kulture na Zapad, naročito na Balkansko poluostrvo« (str. 11.). »Ovo izjednačenje Cincara sa Grcima izgleda da se je utvrdilo i pojačalo naročito od 18. vijeka, kada je izgledalo da će Grci i njih i sebe osloboditi od Turaka. U 18. vijeku nalazi svaki veći politički događaj kod grčkog naroda i kod njih odjeka. Njihov ponos, Moskopolje (koje je imalo u 18. vijeku oko 60.000 duša), nekad vrlo napredan, bogat, velik grad, rasut je u dva maha (1769., 1788.) u vezi s političkim kretanjem Grka protiv Turaka« (str. 12.). Kad je prvi puta razoreno Moskopolje, Cincari se razlijevaju po svojoj Evropi, čak u Rusiju i Egipat (str. 20.—25., 57.—68., 78.). Poriv vagilne njihove krvi jasno je vidljiv i u tom, što su oni bez svakog pritiska rado išli na zaradu u tudjinu, u »gurbet«, koji je znao trajati i po 30 godina. Odlazili su kao djeca, a vraćali se kao starci (str. 48.).

Bavili su se mnogo torbarenjem (kalajdžije ili pokućarci). Ne samo po Srbiji, već i po Hrvatskoj i Slavoniji sve do Koruške »drobni trgovci« bili su gotovo jedino Cincari i Grci (str. 56.). Austrija pravila im je mnogo neprilike, jer je tražila, da se stalno nastane. U Hrvatskoj krajini izdao je 1754. general grof Petazzi naredbu, po kojoj je odobren boravak samo onima, koji su se stalno nastanili. Za njihovo vladanje trebalo je da garantuju tri do četiri oficira, a uz to su se morali obvezati, da će trgovati samo turskom robom i to u kraju, u kojem su naseljeni. Torbarenje su morali posve napustiti (str. 65.). Imali su uredjene trgovačke kompanije u Turskoj i u Austriji, s odborom i sudcem na čelu (str. 69.).

Prema podacima, što ih iznosi Popović tjelesne osebnosti Cincara, koji su se vrlo rado ženili medjusobno, jesu nos i oči. Stevan Sremac kaže za grčku školu, da je ondje »svaki djak pola dete, a pola nos«. Cincari imali su vrlo karakteristične, duboko upale oči, iz kojih se vidi bistrina, razboritost, odlučnost, nadmoć, ali i lukavstvo i podmuklost (str. 30.). Kod crtanja psihičkih oznaka Popović se poziva na Cvijićev, Erdeljanovićev, pa Erdujhelyijev autoritet. Te oznake jesu: nevjerojatna sebičnost, grčko-cincarska drobna pamet bez milosrdja i gostoljublja. Osobito se cijene kod njih i smatraju za najpametnije lukavi ljudi. Opće im je shvaćanje, da se ino vjercu može učiniti svako zlo, a da to ne bude grijeh (str. 33.). Sam pak autor kaže (str. 43.) ovo: »Od Grka iz vremena, kada su Rimljani stvorili riječ *graeca fides nulla fides*, pa do Sremčevog Grka, koji zadovoljno trlja ruke kao čovjek kad nekom dobro i na vrijeme podvali, nisu se oni u svome mentalitetu ništa promijenili.

Još početkom 19. vijeka »Beograd je imao naročitu grčku boju. Mitropolit i njegovi činovnici bili su obično iz grčkih krajeva. Trgovci i zanatlije bil su porijeklom pretežno iz Makedonije i Bugarske. Jednom riječju cijela fizionomija Beograda, ukoliko je bio hrišćanski, izgledala je grčka« (str. 97.). Miloš Obrenović nije ih mario, pa je u jednoj naredbi iz 1827. strogo zabranio, da se »nijedan od žitelja beogradskih silom ne grči, niti da se Bugarin ili Cincarin pod Grka poturuje, svaki svoj rod da ljubi i svaki ime svoga roda da čuva« (str. 14.).

U posebnom poglavlju (str. 126.—129.) opisuje Petrović, kako je u 19. vijeku sve više nestajalo Cincara. »Na razvalinama Turske nastala je Srbija u kojoj dolazi do važnosti srpski elemenat, a osim toga Miloš Obrenović ih je naročito progonio. Šezdesetih godina Omladina je pokosila i u prečanskim gradovima posljednje ostatke ovih porodica, a i u Srbiji su, kako Stevan Sremac kaže, gnuli listom u Srbadiju« (str. 129.). Uza sve to, što su Cincari ovako

„gruvali u Srbadiju“, Popović u »završnoj riječi« (str. 136.) ipak apodiktčki tvrdi da »sa negativnim osobinama grčko-cincarskog kolektivnog duha nema srpski deo našega naroda nikakve sveze«. Malo čudno zvuči ova tvrdnja od pisca, koji na početku svoje knjige kaže (str. 14.), da su Cincari »vrlo često, odmah po dolasku u naše zemlje zamijenili svoje prezime srpskim. Tih slučajeva moglo bi se navesti vrlo mnogo.« Čudna je ova tvrdnja pisca, koji na str. 37. uzima, da od Cincara potječe običaj, da se između imena i prezimena umeće početno slovo očevog imena, običaj, koji se kod Srba u starije vrijeme nikad ne sreća. Na str. 133. Popović ovako slavi Cincare »Kada se jednom izvrši analiza krvi naših velikih ljudi, vidjet će se, kako je vrlo znatan broj naših velikih ljudi, naročito rođenih u čaršiji, po muškoj ili ženskoj lozi ili, kako se to drugačije kaže, po debljoj ili tanjoj krvi u vezi s ovim sposobnim ljudima. Osnove naše moderne kulture, naš osamnaesti vijek, a u Srbiji prva polovina devetnaestoga vijeka čaršijskog života uglavnom pripada njima. Što smo dalje od ovoga vremena, a bliže sadašnjosti, oni sve manje znače. Danas može se reći, njih nema.«

Mi Hrvati, a da ne čekamo na spomenutu analizu krvi, temeljito na vlastitoj koži osjećamo, da cincarska krv, kako se je kroz stoljeća svarila u bizantinsko-turskoj retorti, i te kako još danas živi u Beogradu. Mi se zadovoljavamo s konstatacijom koju inosi Popović na str. 16., a koja glasi ovako: »Dok prezimena kao Dursa, Puljo, Barakc, Dada, Kutula jasno pokazuju porijeklo, dotle je već teže odrediti porijeklo čaršijskih porodica sa prezimenima Petrović, Pavlović, Marković, Mihailović, Nikolić, Teodorović, Vasiljević, Simić, Matić, Tomić, Stanković, u stvari često cincarskog porijekla. Porodice s prezimenom Dimitrijević, Georgijević, Manojlović, Jan-ković gotovo su bez izuzetka, bar u čaršiji, cincarskog porijekla. Popovići i Jovanovići u čaršiji vrlo su često cincarskog porijekla. Ove porodice sa srpskim prezimenima često imaju nadimak, koji u stvari znači njihovo ranije prezime.« I »pri ovakom stanju stvari« nama nije (kao što je to autoru na str. 15.) »teško reći tko je šta.«

(Izašlo u »Obzoru« 1927. 11. prosinca.

U prodornoj zoni pravoslavlja na Jadranu

**Novo i kritično izdanje ljetopisa popa Dukljanina
Crvena Hrvatska i legenda o Vladimiru i Kosari**

I.

OSNUTAK BARA. — ROMANSKI NUKLEUS JADRANSKIH
VAROŠI. — JAKE VEZE DUKLJE SA JUŽNOM ITALIJOM.

Jadranska je obala posuta drevnim naseljima. Gotovo sve gradove na istočnoj obali možemo gledati u perspektivi tisućljeća. Gradovi, koji su ovdje cvali u staro doba, imaju ilirsku podlogu, dobivaju starohelenski oblik, a prelaze s rimskim sadržajem u srednji vijek. Sa seobom naroda započima na Jadranu selekcija postojećih rimskih gradova, ujedno i perioda novih varoških zametaka oko orijaškog sistema vojničkih kaštela, što ih je istočno rimsko carstvo već zarana podizalo na ustuk prodiranju barbara.

Sistem vojničkih kaštela uglavnom je bio već dovršen pod carem Justinijanom. Po mogućnosti svaka župa od Dunava do Herlade trebala je da dobije svoj vlastiti kaštel. U Novom Epiru nabraja Prokopije u svojoj knjizi o gradjevinama cara Justinijana 26 obnovljenih i 32 novo podignuta kaštela. Stratešku bazu ovog kaštelskog sklopa tvorila je isprva znamenita Via Egnatia, a kasnije, kad su barbari podvezali ovu cestu Drač—Carigrad, bili su bazom lučki gradovi Drač i Leš. Jedna linija rimskih utvrda tekla je od Leša uz Drin i uz nekadašnju rimsku cestu (koje je u srednjem vijeku nosila ime »via de Zenta«) na Prizren. Još potkraj 11. vijeka bila je bizantinska granica u svim klancima utvrđjena grabama, zasjekama i drvenim tornjevima. Iz ovog vremena potječe ime Krajina (alb. Kraja), kojim su Srbi nazivali kraj uz obalu Skadarskog blata između Bojane i crmničke doline.

Antikni gradovi, nesposobni za život, ubrzo su na toj liniji zakržljali. Ginu poput Epikarije (Puka), koja se posljednji put spominje kod Prokopija kao utvrda Pakue.

[Kad se nakon seobe naroda donekle staležie Balkan, uzduž čitavog istočnog Jadrana, u Istri, Dalmaciji, Duklji i Albaniji, postaju gradovi strana tjelesa, čahure antike, u novoj etničkoj plazmi svog hinterlanda.] Etničku jezgru svih tih gradova sačinjavaju u srednjem vijeku potomci rimskih gradjana, Romani Porfirogeneta, Latini popa Dukljanina i Tome arcidjakona.

Snažan medjusobni prekomorski dodir vršio se prvotno i poglavito u okviru sjevernog i južnog polukruga. Veze između južne Dalmacije, Duklje i južne Italije upravo su silne. Kotor potpadao je (1089.—1328.) pod apulskog barskog (Bari) nadbiskupa. Dukljanski knez Bodin oženio je (1080.) kćerku odličnog barskog gradjanina. »Sanctus Nicola de Bario« i »Sanctus Angelus de Monte Gargano de Appulea« bili su znamenita hodočašća za južnu Dalmaciju. Za vrijeme velike suge godine 1348. onamo kreće čitav val arbanskih redovnika i svećenika za ispunjenje pobožnih zavjeta. Bogato darivan je Sveti Nikola Barski od srpskih kraljeva (1319.).

II.

DRAČKA METROPOLIJA I BORBA BARA I DUBROVNIKA ZA METROPOLITANSKA PRAVA. — BAR KAO LATINSKA STRAŽA NA PRODORNOJ ZONI PRAVOSLAVLJA.

Kao politički pod dračku provinciju (temu), tako je Bar (Antivari) crkveno isprva potpadao pod dračku metropoliju. Ali kad je stao pucati vjerski jaz između Rima i Carigrada, cjelina dračke metropolije, sa svojom dubokom oprekom između latinskog sjevera i grčkog juga, postala je neodrživom. I sama varoš Drač bila je u vjerskom pogledu dvoživac, s punim organizacijama obiju crkava. Poradi ove svoje dvostranosti postaje ova metropolija najživljim poprištem sukoba Istoka i Zapada. Na jugu kljaštre ju bizantinski carevi, na sjeveru rimski pape. Već godine 1022. gubi Drač formalno dvije svoje sjeverne biskupije, Bar i Ulcinj. Obje ove dieceze stavlja papa Benedikt VIII., izrazit neprijatelj Grka, pod vlast »nadbiskupa dubrovačkog«, što izaziva golem odjek kod visokog klera čitavog istočnog Jadrana. Proti toj buli pape Benedikta ustaje nadbiskup splitski, čiji dosadašnji sufragani, biskup dubrovački, njome postaje nadbiskupom. Ali proti njoj ustaje i biskup barski, koji je bio na najboljem putu, da oko sebe okupi sjeverne provincije dračke metropolije. Dvostruka ova borba dieceza i prelata, ka kojoj je pridošao i momenat supremacije nad katolicima u srpskom hinterlandu, potrajala je pred rimskom kurijom preko dva stoljeća (1022.—1255.). Za dubrovačkog prelata svršila se je ona

pobjedom na jednoj, a porazom na drugoj strani. Prema splitskom metropoliti on je ostao nadbiskupom, a prema barskom takmacu on je, nakon dva prividna uspjeha (1102., 1187.), faktički (1199.) izgubio sve arbanske dieceze (osim Ulcinja, koji pristaje uza nj do godine 1249.).

Kad je god. 1219. osnovana autokefalna srpska crkva, Bar je po svom položaju, s univerzalnog gledišta rimske kurije, dobio na važnosti kao katolička straža. Žilava, a često i nasilna nastojanja dubrovačkih nadbiskupa, da preuzmu crkvenu vlast baš na granici dviju konfesija, sve većma su stala prijetiti da se mržnja protiv Dubrovnika pretvori u mržnju na papinstvo. Kad je god. 1247. odaslanik dubrovački pred općom skupštinom varoši Bara najavio u pogledu metropolitanskih prava svoju apelaciju na papu, »neki laici rekoše, što je nama papa, gospodin naš kralj Uroš je nama papa!«. God. 1252., kad je već tekla parnica između Bara i Dubrovnika pred rimskom kurijom u Perugiji, zatvoreni su najednoč izalanici pape, koji su došli u Bar da pozovu na sud barskog nadbiskupa Ivana i njegove sufragane. Tada prilikom brat srpskog kralja, Ladislav, strahovito je psovao papu nazvavši ga »psom zajedno sa svim njegovim kardinalima«.

Pod ovakovim prilikama moralo je rimskoj kuriji u prvom redu biti stalo do toga, da se na čelu vanredno eksponirane barske crkve nalaze posve pouzdani muževi. God. 1248. imenovao je papa Inocent IV. svog prijatelja, glasovitog minoritskog redovnika i svjetskog putnika Ivana de Plano Carpini nadbiskupom barskim. On je jasni predteča novog sistema rimske kurije, po kojem Albanija postaje operacionom bazom proti pravoslavlju na Balkanu, a Bar glavnim uporištem protiv prodiranju srpske crkve na more. Kad u godinama 1318. do 1336. Sveta Stolica uzduž čitavog Jadrana od Neretve do Vojuške, počev od hrvatskih Šubića do arbanskih Musakija i Arianita, sprema rat »proti perfidnom raškom kralju, pravom skizmatiku i neprijatelju kršćanske vjere«, nadbiskupom je barskim južnofrancuski dominikanac Guillelmus Adae (1324.—41.), fanatički protivnik svih skizmatika, izvidnica Zapada. Primoran da napusti svoju stolicu, boraveći u Avignonu (1329.—37.), on piše za francuskog kralja djelo o novoj križarskoj vojni preko Balkana pod naslovom »Directorium ad passagium faciendum« (1332.). Naslov nadbiskupa barskog »archiepiscopus Sclavinesis«, koji se već god. 1256. javlja na kamenoj ploči u Rimu (a koji početkom 15. vijeka dovodi do naslova »primas Serbiae«), jasno pokazuje zadaću, što ju je imao da vrši ovaj rimski eksponat na samoj širokoj pro-

dornoj zoni, što im je stalo već potkraj 12. vijeka dubsti srpsko pravoslavlje u primarnom katoličkom nasipu na Jadranu.

Imena srpskih knezova 9. stoljeća većma su latinskog nego grčkog podrijetla. U srpskoj crkvenoj terminologiji imade i latinskih tragova, a u ruševni neke crkvice u linskoj dolini nadjeni su odlomci latinskog natpisa 10. vijeka. Svi duklianski knezovi bili su odani papi. Knez Bodin primio je (1096.) u Skadru francuske križare najsrdačnije. Po kazivanju ljetopisa popa Dukljanina grobnice ovih knezova nalazile su se u staroj benediktinskoj opatiji Sv. Srgja na Bojani. Oko g. 1133., pet kilometara daleko od ruševina rimske varoši Duklje, u Ribnici, nije bilo drugih popova nego latinskih. Oni su krstili osnivača srpske države, Nemanju. Razlike između istočne i zapadne crkve nisu u ovim krajevima još ni u 12. vijeku bile svijesno jasne, premda je klica diferencijacije uzduž čitave jadranske obale postojala od konca 9. stoljeća u slavenskoj liturgiji. Tu su dakle postojali jaki apercepcioni momenti za obje crkve.

Ortodoksna prevaga započinje umah, čim su Srbi dobili svoju narodnu crkvu (1219.) i stali koncentrirati svoju političku moć. Formalno prodiranje pravoslavlja prema moru vrši se odstranjivanjem latinskih biskupa u otvorenoj zemlji. Realno prodire ono u pučanstvo sve do Kotora, Bojane i Leša preko metohija slavnog hilandarskog i brojnih srpskih kraljevskih monastira. Ortodoksni prodor katoličkog nasipa na Jadranu dovršen je uoči turske provale, kad se već u Ulcinju pod kaštelom spominje monastir arhangjela Mihajla, u Skadru monastir sv. Petra, obadva blizanci, osnovani od Gjurgja II. Balšica (umro 1403.), podređeni preko zetskog biskupa pećskom patrijarši.

III.

LJETOPIS POPA DUKLJANINA. — IZDANJA I LITERATURA. ŠIŠIČEVI REZULTATI.

Ova prodorna zona, još u posve embrionalnoj fazi, dala je svog barda u tako zvanom Ljetopisu popa Dukljanina. Tu se čudesnom mješavinom sna i jave, slavenskih pričanja, romanskih nazora, rimsko-bizantinskih tradicija, a pod dojmom crkvene borbe Bara i Dubrovnika i s nesvijesnom pozadinom prvih papinskih nastojanja, da se ojača katolički nasip na istočnom Jadranu, odmata sneni film najvažnijeg sredovječnog isječka ove obale, Duklje usredotočene oko drevnog grada Skadra. Nešto kasnije sjeverni Jadran dobiva u osobi splitskog arcidjaka Tome (1268.) svog pravog povjesničara, kojeg pokreće gordost varoških romanskih i papističkih tradicija naspram novijeg, hrvatskog hinterlanda i slavenske

liturgije. Mnogo kasnije (1510.) dobiva i južni Jadran u »Povijesti kuće Musaki« svog arbanasnog historičara, koji već kao bjeGUNac na italjskom tlu, u Napulju, bilježeći po pamćenju silnu mrežu arbanaske velikaške krvi, iznosi, slično popu Dukljaninu, davne i blize, ali vazda snene predodžbe o sjajnim tradicijama Bizanta, Srbije i Bugarske, kako se one u praskozorju evropskog Disa ili Zapada, pod lećom arbanaskog i srpskog bojarskog fermenta stapahu na tlu između Mata i Vojuše.

Za spomenik, kao što je to Ljetopis popa Dukljanina, naravski je postojao interes, otakako je on napisan, a još veći, otkako ga je prvi put u talijanskom prevodu štampom objavio Dubrovčanin Orbini (1601.), a u latinskom originalu Trogiranin Lucije (1666.). Od jednog dijela tog ljetopisa postoji i hrvatska redakcija, koju je god. 1510. u makarskoj Krajini našao Splitsanin Dmine Papalić, a koju je prvi publicirao Kukuljević (1851.). Ljetopis je doživio dosta rano ruski (1772.), a zatim i srpski prevod (1853.).

Literatura o njemu je velika. O njegovoj vrijednosti nije vladalo dobro mišljenje (Engel, Kukuljević, Krause, Dümmler, Ruvarac). Rački posvetio je ljetopisu iscrpljivu studiju (1864.). »Historička vrijednost dukljanskog ljetopisa je neznatna, a kronike hrvatske baš nikakova«, kaže on. Njegovo mišljenje, da je pop Dukljanin crpao iz narodne tradicije, detaljnije je razradio Jagić (1867.). Prvi je Stojan Novaković izričito naglasio (1880.) istinitost i vjernost geografskih kazivanja ljetopisa. Dosta slabo pisao je o tom ljetopisu i pokojni srpski političar i akademik Ljuba Jovanović (1902.). Konstantin Jireček u svojoj »Povijesti Srba« kaže (1911.) ovo: »Jedan latinski spis bez naslova i završetka, koji je po svoj prilici napisao neki svećenik iz Bara posljednjih godina vladavine cara Emaberona (1527.) knjigom Dukljaninovom. Prvi dio, koji se tiče više Hrvatske, identificira južne Slavene sa tobože poganskim Gotima, a kao uzor služio mu je Libellus Gothorum, koji je bio poznat i Tomi arhidjaku. U ljetopisu jasna je rimokatolička tendencija, ali bez ikakova neprijateljstva prema pravoslavnoj crkvi«.

Sada je srpska akademija izdala u redakciji prof. Šišića taj »Ljetopis popa Dukljanina« (Posebna izdanja, knjiga 6., filološki i filološki spisi, knjiga 18., Beograd-Zagreb 1923., 450 str.). Izdanje izvršeno je s punom spremom i s ogromnim aparatom. Sam uvod Šišićev, u kojem se raspravlja o rukopisima, literaturi, postanku i vrijednosti ljetopisa, iznosi 184 stranice (tiskane ćirilicom, što je naravski, a pisane u ekavštini, što je manje naravski). Iza toga dolazi ekskurs o lokumskim falsifikatima (str. 185.—255.), a onda

slijedi tekst latinske redakcije ljetopisa (po Lucijevom rukopisu u vatikanskoj knjižnici) s paralelnim Orbinijevim talijanskim prevodom, pa hrvatska redakcija s Marulivećim latinskim prevodom (str. 289.—416.). Komentari k ljetopisu, poradi opsežnosti bilježaka Šišićevih, posebno su štampani pri kraju (str. 417.—466.).

Glavni rezultati Šišićevi s obzirom na pisca ljetopisa i njegovo djelo ovi su: Ljetopis napisao je neki svećenik dukljansko-barske nadbiskupije, koji je jamačno živio u Baru. O ličnosti ljetopisca ne zna se baš ništa ni kako se zvao, ni što je bio po svom činu medju svojom braćom. Jedino znamo, da je bio vješt »srpsko-hrvatskom, latinskom i vjerojatno još i grčkom jeziku, da je već bio starac, kad se je dao na pisanje Ljetopisa« (str. 82.). Sve se to razabire iz uvodnih riječi u sam Ljetopis. Rok, prije kojeg nije mogao nastati taj ljetopis otprilike je godina 1148.—1149. Termin, nakon kojeg je već postojao, nije moći točno odrediti. S mnogo razloga može kazati Šišić, da je »Ljetopis napisan najdocnije oko 1200., odnosno, kako je već Jireček odredio, u drugoj polovini 12. vijeka, a u posljednje vrijeme cara Manuila Komnena oko 1160.—1180.« (str. 105.).

Ja držim, da je godina 1180. preuranjena kao terminus post quem non. U barskom ljetopisu vanredno su jaki slavenski elementi, što upućuju na to, da je on pisan već iza godine 1184., kad je Bar dospio pod izravnu vlast Nemanje i započela (kako se to bolje vidi u Kotoru) slavenska ozmeza u varoš. Nadalje je napisan u ono vrijeme, kad su u Baru već po mogućnosti bile istražene uzduž čitave istočne jadranske obale davne i svježije historičke uspomene o političkoj i crkvenoj razdiobi, poglavito u svrhu dokaza, da dubrovački prelat nije nikakav nadbiskup, već običan sufragan splitske metropolije. To se je dogodilo pod barskim prelatom Grgurom (1173.—1189.). kad su fabricirane i neke painske bule, da se dokažn starost barske nadbiskupije. Sam taj Grgur piše (1177.) pismo, iz kojeg se vidi, da su pravljene historijske studije o rasizanju splitske (solinske) nadbiskupije (ex antiquis rescriptis et monumentis antecessorum et diversis aliis coniecturis). U Baru se je dakle oko g. 1177. nalazio znatan i raznolik historijski materijal, medju njim, po mom mnijenju, i »libellus Gothorum«. Iz uvodnih se riječi starine popa vidi, da je onstojnost tog libela bila u čitavoj varoši Baru uopće poznata u času, kad se on sprema da ga prevede na latinski. Da se stvori ovakovo javno zanimanje za taj spis, trebalo je zacijelo dulje vremena

Šišić drži (str. 108.), da taj libel nije tuđi spis, već djelo istoga popa, napisano slavenski u mladim njegovim godinama. Kad bi

tomu bilo tako, to bi još većma govorilo za to, da je latinski prevod pop učinio blizu k godini 1200., jer libel je u Baru zacijelo već bio u godini 1177. Nu razlaganje Šišćevo o libelu ne čini mi se vjerojatnim iz jednostavnog razloga što tekst ljetopisa glasi: libelum Gothorum, quo omnia gesta et bella scripta sunt. U slučaju da je taj libel načinio prevodilac, umjesto »scripta sunt« stajalo bi bez dvojbe: »descripti«.

Ocjenjujući taj ljetopis (str. 164.—184.) konstatira Šišić, da je to u prvom redu »važan izvor za geografiju 11. i 12. vijeka« (str. 175.) a za ovo vrijeme »u suštini dobar historijski izvor« (str. 179.). Čitava ocjena Šišićeva s heurističkog gledišta posve je ippravna, ali sama perspektiva ocjene jednostrana je, ponešto moderno patriotski jugoslavenska. Ja sam u prva dva odsječka nastojao da za ocjenu tog važnog ljetopisa dadem iadransku, sredovječno-svjetsku perspektivu.

IV.

CRVENA HRVATSKA JE POSTOJALA. — NAJMOĆNIJA SVETAČKA LEGENDA NA BALKANU.

S historičkog gledišta, za kolektivnu mnemu, u barskom ljetopisu naročito su snažna dva stavka: spomen Crvene Hrvatske i pripovijest o svetom dukljanskom knezu Ivanu Vladimiru i njegovoj supruzi Kosari.

Na saboru na Duvanjskom polju, pripovijeda pop, razdijeljeno je Primorje u dvije provincije. Prva sezala je od Duvna do Vinodola. Zvala se je Bijela Hrvatska, takodje; i Donja Dalmacija. Druga sezala je od Duvna do Drača. To je bila Crvena Hrvatska ili Gornja Dalmacija. »Ovo je očito u prvom redu učinjeno za to, kaže Šišić (str. 166.), da se to jače istakne nekadašnja veza gornje Dalmacije s donjom u jednoj istoj državnoj organizaciji i tako podupre vjerojatnost podjele državne teritorije u dva crkvena područja (Duklju i Split) u jedno isto vrijeme. Nu ako se i ne može nikakvim svjedočanstvom iz drugog izvora potvrditi izričaj »Crvena Hrvatska«, pa ni to, da se hrvatska državna vlast ikad širila i po gornjoj Dalmaciji, a ono je ipak hrvatsko ime živjelo u nekom izvjesnom dijelu gornje Dalmacije, vjerojatno baš u samoj Duklji (Zeti)«. Crvena Hrvatska ne mora da bude prosta izmišljotine popa Dukljanina. »Ali ako se ne može poreći, bar s valjanim razlogom, postojanje hrvatskog imena u gornjoj Dalmaciji 11. i 12. vijeka, taj rezultat još uvijek ne znači, da je ona bila i sastavna čest države Hrvatske, pa čak ni to, da se ovdje radi o etničkim Hrvatima u

skom knezu, svetom Ivanu Vladimiru, protkanu nekolikim arbanskim poganskim motivima. Na Vladimira digao se je bugarski car Samuel, opkolio ga, uhvatio i odveo u ropstvo. Tu ga je ugledala careva kćerka Kosara. Zaljubila se u nj i od oca izmolila za nj brak i povratak kneževine. Sveto živio je taj bračni par. Ali na sljednik Samuelov pozvao je u goste Vladimira i dao ga je na prevarni način pogubiti. Tijelo Vladimira, (oko kojeg se stala događati čudesa) Kosara je odnijela u Krajinu na Skadarskom jezeru i pohranila ga u crkvi sv. Marije.

Elementi ove svetačke legende već su prije toga zabilježeni (u drugoj pol. 11. vijeka) kod bizantinskog pisca Skilitzesa (str. Šišić 125.). Vladimir bez dvojbe je historička ličnost, a njegova smrt pada u godinu 1016. Poslije donose legendu brojne grčke akolutije. Stari grčki oficiji slave sv. Vladimira kao patrona dračkog. Tijelo mu je naime (oko god. 1215.) preneseno u Drač, a zatim u monastir Šin-Gjon kraj Elbasana, gdje se i danas nalazi. Pjesnički obradio je ovu legendu prvi Andrija Kačić Miošić (1670.) Ona je najšire i najdublje od svih usječena u narodno pamećnje Balkana.

Čudesnom slavom optočila je ova legenda crkvicu »Prečiste Krajinske«, gdje se je u vrijeme popa Dukljanina obdržavalo veliko proštenje ili panagjur na dan 22. svibnja. Ali kad se je Krajina poturčila, divnu je crkvicu potkraj 17. vijeka stao prekrivati bršljan. Od nje ostadoše samo ruševine i krst Vladimirov, »Krajinski Krst«, koji se čuva u selu Velji Mikulići, na području Mrkojevića između Bara i Ulcinja. I taj krst još dandanas pokreće sljedbenike i pravoslavne i katoličke i muhamedanske vjeroispovijesti, da na Duhove pred zoru svi zajedno s tim krstom hodočaste na brdo Rumiju.

Ovaj silni legendarni nimbus stvorio je negda (oko g. 1446.), u svezi s ozbiljno mišljenim pokusima unije katoličanstva i pravoslavlja, katoličku nadbiskupiju krajinsku. Posve je naravski, da je Rim svim silama nastojao da tada dodje u posjed tako moćna faktora, kao što je to bila crkvica Prečiste Krajinske u dušama pučanstva prodorne ortodoksne zone. U slučaju uspješnog rada ove nadbiskupije bio bi se preko Crne Gore, i opet slijepio katolički nasip dalmatinsko-hrvatskih i arbanskih dijeceza i opatija. Ali pokus taj nije uspio. Došla je turska sila. Jedan od posljednjih krajinskih nadbiskupa bio je Andrija, Hrvat od prastarog plemićkog roda Jerometića (umro u tamnici u Bazelu oko g. 1483.).

(Izašlo u »Obzoru« 1928. 7. travnja).